

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т. Г. Шевченка

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв

Кафедра мов і методики їх викладання

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «магістр»

на тему:

«Підготовка учнів початкової школи
до протидії булінгу в освітньому середовищі»

Виконала:

студентка VI курсу, 61 групи

Спеціальності 013 «Початкова освіта»

Гуляй Віра Яківна

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри мов і методики їх викладання

Кміть Олена Володимирівна

Чернігів – 2021

Роботу подано до розгляду « ___ » _____ 2021 року.

Студентка

Науковий керівник

Рецензент

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри дошкільної та початкової освіти

протокол № _____ від « ___ » _____ 2021 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

Ірина ТУРЧИНА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	7
1.1. Булінг як правове, суспільне, і психологічне явище.....	7
1.2. Форми, види, етапи булінгу в освітньому середовищі.....	10
1.3. Напрямки підготовки молодших школярів початкової школи до протидії булінгу.....	18
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	31
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ	33
2.1. Антибулінгова модель для підготовки молодших школярів.....	33
2.2. Система заходів та завдань для підготовки молодших школярів протидіяти булінгу	43
2.3. Організація, проведення педагогічного експерименту та інтерпретація його результатів	52
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	59
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Актуальність теми. Останніми роками в нашому суспільстві поряд з кризами також поширюються прояви шкільного булінгу. Аналіз наукової та фахової літератури показує, що в сучасних закладах освіти спостерігається збільшення кількості випадків навмисного скривдження старших та сильніших над меншими та слабшими. Тому одним із першочергових завдань педагогіки є пошук ефективних методів профілактики, корекції та запобігання впливу булінгу на освітнє середовище.

Аналіз наукової літератури показує, що наукові дослідження дитячого булінгу не мають системного характеру. У той же час на сучасному етапі розвитку педагогіки слід протезити підвищення інтересу дослідників до цієї теми. Професійна підготовка та допомога учням початкової школи в протидії булінгу є важливою ланкою в системі корекції та профілактиці поведінкових відхилень.

Не дивлячись на актуальність феномену поведінки скривдженості в освітньому середовищі, шляхи, методи та засоби психологічної профілактики шкільного булінгу серед учнів початкових класів досліджені недостатньо. Тим, власне, і зумовлюється **актуальність** цієї роботи.

Мета дослідження – розробити, обґрунтувати та експериментально перевірити методику підготовки молодших школярів протидіяти булінгу в освітньому середовищі.

Відповідно до поставленої мети визначаються наступні науково-дослідницькі завдання:

- розглянути булінг як правове, соціальне та психологічне явище;
- розкрити форми, види, етапи булінгу в освітньому середовищі;
- дослідити напрями підготовки молодших школярів початкової школи до протидії булінгу;

- розробити антибулінгову модель підготовки учнів в початковій школі в освітньому середовищі;

- розкрити систему заходів та завдань для підготовки молодших школярів протидіяти булінгу;

- провести педагогічний експеримент та проаналізувати його результати.

Об'єкт дослідження – процес підготовки учнів початкової школи до протидії булінгу.

Предмет дослідження – методика підготовки учнів початкової школи до протидії булінгу в освітньому середовищі.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань використовуються такі **методи дослідження**:

- емпіричні: констатувальний та формувальний експерименти з метою виявлення існуючих проблем булінгу в учнів початкової школи та перевірки ефективності запропонованої моделі та системи завдань; спостереження, авторські анкети та інтерв'ю з молодшими учнями, батьками;

- теоретичні: проведення критичного аналізу наукової літератури для визначення концептуальних, теоретичних та методологічних основ досліджуваної проблеми;

- статистичні методи обробки даних.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в розробленні та обґрунтуванні антибулінгової моделі для підготовки молодших школярів, створенні системи завдань для підготовки учнів початкової школи протидіяти булінгу в освітньому середовищі.

Практичне значення дослідження полягає у можливості застосовувати у практичній роботі вчителів початкової школи розроблену методіку підготовки молодших школярів протидіяти булінгу в освітньому середовищі.

Апробацію результатів дослідження було проведено на 3-х науково-практичних конференціях:

1. Конференція «Полілог культур: освітній і культурологічний аспекти» (Чернігів, НУЧК імені Т. Г. Шевченка);

2. Всеукраїнська науково-практичній конференції «Навчання через гру в освітньому просторі України: досвід, виклики, ідеї та рішення»;

3. Онлайн-конференція «Ефективна взаємодія в освіті. Інструменти та прийоми» (виступ на тему «Як розпізнати булінг. Безпечне освітнє середовище»).

Публікації. Оpubліковано тези «Діагностування булінгу у початковій школі для ефективної протидії в освітньому середовищі».

Магістерська робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1. Булінг як правове, соціальне та психологічне явище

Слово «булінг» походить від англійського дієслова «to bully», що перекладається як «переслідувати, залякувати, ображати». Еквівалентом англійського слова «bullying» є українське слово «залякування», яке безпосередньо розкриває його значення. Коли цей термін було перенесено в українську термінологічну площину, його визначали як процес, що включає дії, пов'язані з переслідуванням, образами, залякуванням тощо [40, с. 85]. Водночас в українському словнику наголошується на «переслідуванні когось різними способами, наклепах, а також знущанні над кимось» [50].

Автором першої наукової праці про шкільне скривдження став К. Дюкс. Її було опубліковано у 1905 році. Однак більш ґрунтовна та методична робота належить скандинавським та британським ученим, зокрема Д. Ольвеусу, який опублікував у 1993 році працю під назвою «Шкільні образи: що ми знаємо і що ми можемо зробити». У цій праці вчений-психолог описав дане явище як психологічну категорію та визначив її тип. Зокрема, вчені розуміють його як негативне явище в шкільному середовищі, а також навмисну поведінку, яку повторює інший учень чи їхня група проти одного чи кількох учнів з метою заподіяння шкоди [27]. Поряд з тим автор зазначає, що булінг включає три важливі компоненти: 1) систематичне здійснення; 2) агресію; 3) нерівність усіх сторін.

Інші зарубіжні вчені підтримують позицію трикомпонентної категорії насильства, підкреслюючи намір заподіяти шкоду, багаторазове використання та відсутність балансу влади між кривдником та жертвою [27]. Насправді ці компоненти вважаються загальними характеристиками булінгу, оскільки без них ми не можемо розцінювати булінг як справжнє соціальне негативне явище. Доробок вітчизняних науковців та їх інтерпретації булінгу

заслуговують на увагу. Зокрема, А. Король розуміє дане явище як повторювану, свідому, навмисну та ненавмисну поведінку з наміром завдати шкоди, викликати страх через погрози та майбутню агресію [40, с. 17]

А. Барліт визначає це як переслідування та дискримінацію, що означає тривалий процес свідомих образ однією дитиною чи групою дітей проти іншої дитини чи інших дітей [4, с. 44]. Вітчизняні вчені описують дане поняття через призму жорстокості, свідомості, утисків, дискримінації, приниження, психологічного впливу та фізичної шкоди. Звичайно, кожна з цих характеристик притаманна скривдженням так чи інакше, але природа залякування через них не розкривається. Вони є лише додатковими, тобто такими, що доповнюють основні характеристики булінгу.

І. Лубенець розуміє булінг в школі як навмисне, пряме чи опосередковане і головним чином систематичне порушення закону дитиною в навчальному закладі. Це порушення направлене по відношенню до іншої дитини, її бажань, що реалізується як через фізичний вплив (травмування, напад), так і через загрозу такого впливу (загроза нападу, пограбування, розповсюдження ганебної інформації тощо) [45, с. 43-44].

В освітньому середовищі булінг має різний характер і природу. Він може проявлятися як у формі одноразових, так і в вигляді систематичних дій. Але ці дії завжди завдають шкоди психічному та фізичному здоров'ю всіх учасників/учасниць цього процесу. Найнебезпечнішим є повторюваність випадків явища в освітньому середовищі.

Визначення поняття «булінг» надається в ст. 173-4 КУпАП та п. 3 ст. 1 Закону України «Про освіту». Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, також із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого(-ої).

Варто зазначити, що булінг (цькування) в освітньому середовищі відбувається не тільки між учнями/ученицями. Специфічною проблемою у освітньому середовищі є булінг (цькування) з боку вчителів/вчительок по відношенню до учнів/учениць. Такий булінг (цькування) може проявлятися через систематичні дії: необґрунтоване заниження оцінок, систематичне ігнорування думки учня/учениці або його/її дій, вішання ярликів на учня/ученицю, принизливі слова, залякування. Іноді об'єктом такого булінгу (цькування) може бути цілий клас або група, а іноді учні/учениці підпадають під булінг (цькування) з боку одразу декількох вчителів/вчительок. Таку форму поведінки вчителя/вчительки можуть переймати й інші учні/учениці, що переростає у колективний булінг (цькування) жертви.

Булінг (цькування) розвивається за певною схемою і має декілька фаз розвитку, які можна зобразити як «Драбину булінгу (цькування)» - від моменту зародження до найвищої фази. Кожна сходинка цієї драбини відповідає певному етапу розвитку булінга (цькування), емоційному стану потерпілого та певним діям кривдника. Проте булінг (цькування) може відбуватися й за іншою схемою – не включаючи певні стадії цього процесу. Втручання або переривання цього процесу можливе на будь-якій зі сходинок, тому важливо вчасно розпізнати булінг (цькування) в освітньому середовищі та зупинити цей процес на більш ранніх стадіях, коли ситуація не дійшла до найвищої сходинки.

Першим кроком до подолання проявів булінгу став Закон України [30] «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р., яким було внесено зміни до таких законодавчих актів України: 1. Закон України «Про освіту», в якому дається правове визначення поняття «булінгу» та його типових ознак. Також у цьому законі визначено права, обов'язки та повноваження усіх учасників освітнього процесу у питаннях запобігання і протидії булінгу в освітньому середовищі та подолання його наслідків. Норми Закону України не регулюють відносини між педагогічними працівниками, обслуговуючим персоналом закладу освіти,

батьками здобувачів освіти, іншими особами. Відносини між вище згаданими особами регламентуються відповідними нормативно-правовими актами. – Закон України «Про освіту»; – Закон України «Про охорону дитинства» [31].

Булінг слід розуміти як соціально негативне явище, здійснення систематичної, обдуманого та образливої поведінки, що проявляється в дії та має суб'єктивні й об'єктивні причини. Якщо йдеться про суб'єктивні чинники, то найчастіше мотивацією до булінгу стають заздрість учнів одне одному, помста за щось, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість; потреба підпорядкування лідерові, самоствердження тощо. Така поведінка дає можливість дитині продемонструвати більшості, що вона не є слабкою. Якщо згадати соціальні (об'єктивні) чинники, то до них належать: нерівність учнів щодо навчання (більш успішний чи навпаки), сімейне виховання (образи у родині, авторитарний стиль виховання, гіперопіка над дитиною, відсутність комунікації «батьки – діти»), формування ієрархії в дитячому колективі, ставлення до у самому суспільстві. Соціальне залякування із застосуванням тактики ізоляції припускає, що когось навмисно не допускають до участі в роботі учнівської групи, до гри, заняття спортом чи громадської діяльності в школі.

Як психологічне явище шкільний булінг – це психологічний, фізичний стрес, пов'язаний з дією на психіку. Цькування завдає дитині психологічного травмування через словесні образи або погрози, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість жертви. Слід зазначити, що цей перелік функцій не є вичерпним і може варіюватися залежно від типу знущань, кількості учасників тощо.

1.2. Форми, види, етапи булінгу в освітньому середовищі

Шкільний булінг є результатом схильності особи до агресивної поведінки. Агресія як особистий детермінант шкільного булінгу пов'язана з певною мотивацією. Таким чином цілеспрямований булінг використовується для заподіяння зла та шкоди іншим, а його тенденція залежить від розвитку

емоційного поля дитини та її сили волі. Необхідно створити в початкових класах атмосферу чітких вимог та кодексів поведінки, спокійну та позитивну соціально-психологічну атмосферу. У цей період у дітей формуватимуться вольові риси характеру, такі як цілеспрямованість, організованість, стриманість, дисциплінованість, наполегливість тощо [4, с. 44].

Якщо батьки та вчителі недостатньо розуміють, беручи до уваги індивідуально-психологічні особливості дитини, висувають до неї надмірні вимоги, це призведе до розчарувань, недовіри, депресії, низької самооцінки та негативних рис особистості. Під впливом несприятливих умов розвитку та виховання вдома та в школі (наприклад, негативна оцінка) у дітей з'явиться почуття неповноцінності. Жорстокість часто є вираженням неповноцінності. Шкільний булінг може бути інструментом реалізації різних механізмів психологічного захисту. Найбільш типовими захисними реакціями дітей є: пасивний протест, протидія, наслідування, компенсація та ізоляція. За винятком пасивних протестів, булінг може бути пов'язаним з усіма захисними реакціями.

Опозиція є формою активного протесту проти норм і вимог дорослих. Це може бути відображено через фізичні та словесні поведінкові реакції. Імітація – це реакція, що виявляється у спробі наслідувати все, що стосується когось. Дитина виявляє позитивну реакцію на всі особливості цієї людини: добрі і погані. Емансипація – це процес, в якому діти борються за самоствердження та свободу. У більшості випадків діти проєктують поведінку дорослих та їх особистості на себе. Компенсація – це реакція, при якій діти намагаються заповнити та пояснити слабкість в одній галузі своїми досягненнями в іншій галузі.

Як зазначала Е. Воронцова, окрім образливих прізвиськ, спричинених узагальненням дітей, ці діти мають ще багато інших негативних характеристик. Завдяки інтерналізації репресивних зовнішніх оцінок, вони поступово формують загальне негативне ставлення до себе, тому назріває психологічний конфлікт. Чим більше дитина приховує свого невдоволення

оточенням та родиною, тим більше вона може проектувати це на зовнішній світ і переконувати себе, що вона також ворожа. Якщо вона не може зробити компенсацію вдома чи в школі, відбудуться заворушення. Від цього дитина поводить грубо [22].

Зазвичай жорстокість проявляється у дітей, у які не мають здатності розвивати емпатію. Їх реакція – емоційна байдужість або пасивність, навіювання та слухняність. Проте, індивідуальні психологічні фактори слід розглядати як приховані, що проявляються під впливом певних соціальних та освітніх факторів. Проаналізувавши сукупність соціальних та психологічних факторів, ми виявили, що згідно з науковими дослідженнями тенденція до булінгу залежить від сім'ї, яка виховує дитину. Дослідники процесу соціального навчання дійшли висновку, що жорстоке поводження з дітьми в сім'ї призведе не тільки до агресивної поведінки, коли діти спілкуються зі своїми однолітками, але також до розвитку агресивної, образливої та жорстокої поведінки у зрілому віці. Такі діти не вміють виходити з конфлікту або вирішувати його. Якщо дитина боїться образити дорослого, вона перенесе свою агресивність на більш слабку людину [53, с. 43-45].

Слід розглянути взаємозв'язок між типологією сімей та підвищенням агресивної поведінки у дитини:

– неповні сім'ї (відсутність одного із батьків): зазвичай діти виражають моральний булінг по відношенню до однолітків, переважно дівчата. Вони навчаються і будуть продовжувати використовувати його у своєму повсякденному житті. Діти з таких сімей не оцінюють ситуацію образ, як діти з дружніх та гармонійних сімей. Поява агресії залежить від психологічної стійкості людини до стресу. Діти мають різні генетичні основи для подолання стресових ситуацій. Загальновідомо, що діти з низькою толерантністю до стресу більш сприйнятливі до булінгу; вони стають конфліктними, сваряться з усіма і не контролюють свою поведінку [11, с. 29].

Погана успішність через погіршення самооцінки також є небезпекою фактор булінгу. Позитивна оцінка різних дисциплін пов'язана з вищою

самооцінкою. Для хлопчиків успішність у школі менш важлива і менше впливає на самооцінку. Для них пріоритетними напрямками є спорт, позашкільні заходи та інші активні види діяльності. Дівчата, які не мають значного успіху в навчанні застосовують булінг щодо однолітків, аніж хлопці.

Діти зазнають глибокого впливу засобів масової інформації. Деякі зарубіжні дослідження показали, що на погодинну інформацію найпопулярніших телепрограм припадає в середньому близько 9 фізичної поведінки та 8 словесних атак. Булінг на екрані спричинить образливу поведінку, зменшить контроль над образливими реакціями, спричинить емоційну нечутливість та сформує спотворену картину світу. Комп'ютерні ігри, що містять сцени образ та жорстокості, сформували чіткі стандарти та алгоритми для вчинення дітьми поведінки булінгу. Дитина, яка бачить віртуальний світ реальним і не потребує життєвого досвіду, отримує неправдиву та дезорієнтовану інформацію про підступне і жорстоке життя, необхідність постійно застосовувати булінг для вирішення життєвих проблем, спрощення міжособистісних стосунків тощо. У неї культивувались тваринні інстинкти, духовний розвиток сповільнювався, і вона сердилася на навколишній світ. Така агресивність дитини зростатиме.

Згідно з дослідженням Е. Ожиєвої, педагогічна етика у 75% випадках невілюється вчителями. Це негативно відображається як на культурі спілкування з учнями, так і на злагодженій роботі педагогічного колективу [54]. За словами І. Когут, сьогодні у спілкуванні викладачів та учнів з'являються непристойні слова та нецензурні лайки. У 90% випадків їх використовують для спілкування з дітьми, яких важко виховувати або вплинути на них. Образливі слова вчителя не тільки призведуть до словесних образливих реакцій учнів, але й зменшать соціальну активність, подвоять агресію до однолітків та школи [37]. Ці факти були виявлені у ході дослідження Р. Матус. Під час спостереження за учнями початкової школи та їх вчителем було відзначено, що після негативних емоцій та впливу мовлення деяких дітей вони виявляли дратівливість, агресивність по відношенню до однолітків та часто –

до найслабших членів групи. Було зафіксовано закономірність між агресивністю дитини та відчуженням від вчителя. Учень уникає можливих контактів з педагогом та негативно ставиться до нього [49, с. 18].

Слід розглянути види шкільного булінгу, які запропонувала А. Кігічак-Борщевська. Вона виокремлює фізичний та психологічний види булінгу. Фізичний булінг включає: побиття, побиття, ляпас, ляпас, вандалізм та пограбування. Психологічний можна визначити як поведінку, спрямовану на погіршення особистості учнів, емоційного здоров'я та добробуту. До основних видів шкільного психологічного булінгу відносяться: насмішки, знущання, образи, настирливість, упереджена оцінка, насмішки, приниження, відмова від комунікації тощо [36, с. 158-159].

О. Паркулаб відстоював схожі погляди і поділяв шкільний булінг на емоційний булінг – це вчинок, який впливає на погіршення психічного здоров'я особи. Види емоційного булінгу: насмішки, прізвисько, нескінченні коментарі та упереджена оцінка, приниження, ізоляція, відмова від спілкування з жертвою тощо, та фізичний булінг полягає у застосуванні фізичної сили по відношенню до оточуючого, у результаті чого можливі тілесні ушкодження [56, с. 25].

І. Бех виокремила та описала п'ять видів агресії: – фізична (застосування фізичної сили по відношенню до інших); – непряма (чутки, пліткування, злі насмішки); – роздратування (запальна та груба поведінка); – негативізм (показове несприйняття авторитетних осіб); – вербальна (крик, словесні образи, погрози) [8, с. 34].

Емоційну агресію, за термінологією Г. Фешбаха, зазвичай називають «атакою ворога». Атака – це засіб досягнення мети, контрольоване свідомістю булера. Будь-який негативний вплив, неприємне відчуття є рушійною силою емоційного нападу. Гнів супроводжується, але він не виробляє емоційної агресії. Думки та дії, пов'язані з образами, можуть викликати гнів [68, с. 167].

Психолог Е. Маллібруда виділяє дві форми булінгу – прихований і показовий. Прихована форма заснована на гніві, явищі, при якому

розривається злегка динамічна та емоційна оболонка, яка певною мірою пригнічує емоції, породжені фрустрацією та безпомічністю. Гнів – це купа накопиченого, некерованого гніву та гніву, який вважається потужною, темною і сліпою силою, яка може зловити людину, уповільнити її та зруйнувати моральні перешкоди [46, с. 218-219]. Показові скривдження найчастіше проявляються у здійсненні певних сцен образливості. У цій формі образ немає гніву та бажання когось скривдити. Особа знає лише про задалегідь написані символи, частиною яких є вимушене вторгнення на територію інших, ігноруючи права і свободи інших. Зазвичай така поведінка є не тільки стереотипом, але й вважається прийнятною, справедливою та нормальною.

Т.П. Цюман, Н.І. Бойчук описують наступні види та форми булінгу, які притаманні учням початкової школи [66, с. 48]:

- фізичний: – штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси. Воно буває безпосереднім та опосередкованим;
- вербальне та невербальне ображення: учень може докучати передражнювати, глузувати, насміхатися, соромити, поширювати наклепи, тощо.
- психологічний тиск – учень або декілька учнів можуть словесно обзивати та погрожувати іншим, принижувати, переслідувати, залякувати, від чого у постраждалої особи виникає побоювання за свою безпеку, спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе.
- економічний булінг – крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей ображеного, вимагання грошей.
- кібербулінг додається до класифікацій як нова форма булінгу . Образник сприймає надсилання образливих приватних повідомлень природним з використанням нових інформаційно-комунікаційних технологій (Інтернет, мобільні телефони). Поводження через Інтернет дозволяє зловмиснику залишатися анонімним. Загалом, система умовної класифікації, яка розрізняє типи шкільного насильства, є результатом ретельних досліджень, проведених

практичними психологами та викладачами з багатьох предметів системи загальної середньої освіти та глибоких співбесід:

1. За суб'єктивним складом образи поділяються на індивідуальні та колективні (облога).

2. За методом булінгу він поділяється на прямий та непрямий. На думку швейцарського дослідника А. Гуггенбюля, хлопці частіше застосовують пряме (контакт, безпосередньо застосовується до жертви) фізичне, словесне та непряме залякування, тобто соціальну депривацію, вигадкування чуток та формування змови, бойкот є найпоширенішими методами серед дівчат.

3. За критерієм мети та змісту булінг ділиться на простий булінг та хейзинг (сучасна альтернатива ритуалу ініціації в певну девіантну групу, яка існує в закритих інтернатних закладах освіти).

4. За характером скоєних дій шкільне булінг поділяється на фізичний, психічний та економічний [66, с. 50]. Згадана класифікація не є вичерпною. Було зазначено лише найпоширеніші серед учнів шкіл види булінгу. Їх виявлення відбувалося завдяки роботі шкільних психологів та педагогів та батьків жертв.

На основі аналізу наукових досягнень відомих психологів ми виділили структурне шкільне . Ми трактуємо це як форму булінгу, при якій інші форми накладаються одна на одну.

Фізичний булінг, про який ми говоримо, стосується навмисного нападу, фізичного пошкодження однією особою іншої, яке може спричинити або спричинило смерть жертви, порушення фізичного та психічного здоров'я та шкоду честі та гідності. Психічний булінг включає словесні напади (словесні образи, неправильні висловлювання, чутки, наклеп, прізвиська, погрози), невербальні напади (жести, міміка, вирази), відмова групи (невігластво, ізоляція, зневага), непрямі напади (підбурювані іншими) або пошкодження, спричинені електронною поштою або SMS [66, с. 52].

Економічний булінг включає особу, яка навмисно позбавляє жертву їжі, одягу та іншого майна або коштів, на які жертва має право, що може

спричинити її фізичну або психічну шкоду. Ми вважаємо, що цей перелік форм може бути використаний як допоміжний засіб для планування роботи з попередження булінгу.

Шкільне скривдження набуває форм, які були описані вище. Слід підкреслити, що основними критеріями ідентифікації поведінки людини як акту образливості є заподіяння фізичних та психічних страждань іншим людям, порушення прав людини, шкода фізичному та психічному здоров'ю та моральна шкода, заподіяна діями та бездіяльністю.

У процесі дослідження проблеми шкільного булінгу слід розглянути наукові погляди Д. Ольвеуса. Вчений наголошував, що цикл булінгу – це чіткий сценарій, який складається із систематичних образ [62, с. 18].

Американська вчена Л. Валкер запропонувала в науковий обіг термін «цикл образ». Також вчена описала фази циклу булінгу та його особливості :

- фаза посилення напруги;
- фаза вибуху чи побиття ;
- фаза заспокоєння і каяття.

Описуючи їх, авторка зазначила, що булінг відбувається періодично; він повторюється і має тенденцію до зростання, а зловживання швидко консолідується [62, с. 23].

Розглянемо особливості бурхливого виступу на стадії наростання напруги, яка характеризується напруженістю у спілкуванні. У цій ситуації булер може вдаватися до незначних загроз, залякування чи іншої агресивної поведінки. Потерпілий намагався це «виправити», погодившись із його звинуваченням. Він виконує прохання булера, намагався не перешкоджати йому, або навпаки, відбивалась словесно. Жертва може вдатися до обґрунтування того, де він чи вона можуть по-справжньому помилитися. Чужі точки зору жертва починає розглядати як свої. Жертва може намагатися триматися на відстані від винного, щоб уникнути конфлікту, але напруга продовжує наростати, поки не відбудеться вибух.

Друга фаза (вибух чи побиття) – швидке скупчення агресивних дій, початок ланцюгової реакції, останньою ланкою якого є емоційний вибух. Цей етап характеризується різними формами: поштовх, ляпас та завдання тяжких фізичних ушкоджень. У процесі булінгу швидко зростає кількість пасивних прибічників – це учні, які опосередковано підтримують знущання. Сторонні спостерігачі – це учні, поведінка яких описується принципом невтручання в оточуючі справи. Ймовірними захисниками слід вважати учнів, що є проти агресивної поведінки, але ніколи не захищають жертву. Захисник жертви – учні які запобігають проявам булінгу по відношенню до жертви [67, 22 с.].

Отже, причини шкільного булінгу надзвичайно складні та різноманітні. Між ними є зв'язок, наприклад, між суспільством та біологією, спадковістю та набутих, фізіологією та психологією, людиною та суспільством. Фактори, що спричиняють це, не залишаються незмінними протягом довгого часу. Більшість розглянутих характеристик можуть змінюватися на основі набуття нового досвіду. Цей факт дуже важливий для попередження та подолання шкільного насильства. Щоб бути оптимістичними щодо перспектив соціального розвитку, можна припустити, що гуманізація сімейних та шкільних стосунків, цілеспрямована освіта батьків, вчителів та спеціально організована дитяча профілактична робота дадуть позитивні результати та допоможуть подолати насильство. Слід вважати, що запорука запобігання агресії, ненависті та негативному впливу девіантрої поведінки інших полягає у розвитку духовності, особистісних орієнтирів та становленні моральних цінностей.

1.3. Напрямки підготовки молодших школярів початкової школи до протидії булінгу

Профілактика шкільного булінгу вимагає комплексного підходу, заснованого на гуманістичній психології та педагогічних принципах, передбачає використання психологічних, навчальних методів та прийомів у практичній роботі з учнями, їх батьками та вчителями. На сучасному етапі

розвитку шкільної освіти важливо впроваджувати різні психологічні профілактичні заходи. Це мають бути спільні зусилля психологів, вчителів та батьків (інформаційна рекламна діяльність, діалог для сприяння ефективній взаємодії з дітьми, психологічний тренінг для дітей, ASPN для дітей молодшого шкільного віку, навчальні семінари тощо).

Підготовка молодших школярів протидіяти булінгу відбувається у трьох напрямках:

- 1) через співпрацю з батьками для створення сприятливого сімейного середовища для розвитку дітей;
- 2) за допомогою професійної психологічної допомога в школах;
- 3) шляхом реалізації освітньої діяльності, яка забезпечує участь молодших школярів в інформаційних та профілактичних заходах щодо булінгу.

Оскільки агресивні діти часто є результатами впливу батьків та загальним негативним впливом сучасного суспільства, реалізація програм запобігання булінгу повинна бути спрямована на сім'ї, школи (дітей та вчителів) та інші соціальні установи. Ця стратегія важлива для розробки плану запобігання булінгу серед учнів.

Згідно з досвідом запобігання шкільному булінгу за кордоном, план має бути систематично профілактичним та коригуючим. Однією з найвідоміших є Програма запобігання булінгу Олвеуса (ОВРД), яка містить ряд інформації, консультації, діагностику, виправлення та організаційні дії, що охоплюють усіх учасників шкільного навчального процесу [40, с. 103-105].

Реалізація плану передбачає три рівні: шкільний, груповий (класний) та індивідуальний. Основними складовими плану першого рівня є:

- створення в навчальних закладах відповідних координаційних груп (комітетів), діяльність яких спрямована на координацію дій усіх учасників навчального процесу;
- проведення анонімних досліджень психологічної діагностики серед учнів для моніторингу симптоми лікування, характеристики та причини;

- навчений шкільний персонал для розуміння сутності та вирішення проблеми;

- організована групова дискусія співробітників школи обговорювати питання, що стосуються плану;

- контроль організації та розвиток системи;

- впровадження норм у шкільне життя з усунення толерантності до будь-яких форм булінгу [49, с. 15].

На другому рівні передбачається:

- запровадити нульову толерантність до насильства;

- регулярно зустрічатися зі школярами та їх батьками.

Третій рівень програми передбачає різні форми особистої роботи для учнів, які виступають ображеними та їх батьками. Результати експериментальних випробувань програми показали її ефективність не лише в Норвегії, але й в інших країнах, включаючи Німеччину, Великобританію та США.

За словами його автора, ці результати є всеосяжними і можуть:

- а) зменшити кількість випадків насильства над дітьми (50% і більше);

- б) зменшити форми девіантної поведінки учнів;

- в) поліпшити соціально-психологічну атмосферу навчальних закладів [49, с. 16-17].

Згідно з рішенням уряду Норвегії курси Д. Ольвеуса мають статус обов'язкових курсів в усіх школах. Експерти Центру досліджень та запобігання булінгу при Університеті Колорадо вважають, що план Д. Ольвеуса є одним із найефективніших у своєму роді. В результаті він став однією з десяти базових програм, що впроваджуються на державному та регіональному рівнях для запобігання насильству серед молоді в США.

Р. Новако розробив одну з найвідоміших програм боротьби з агресією. Він наголосив, що несприятливі очікування та постійні роздуми на болючі теми можуть посилити гнів. Він вважає, що дуже важливо навчити людину з сильною емоційною реакцією говорити про конфліктну ситуацію, в яку він

втягнутий, спокійно (звичайно, подумки). Психологи відносяться до цих процедур як до самонавчання або самопоради [47, с. 24].

У контексті вищезазначених тем, ми розглянемо проекти та програми, які проводились в Україні протягом останніх десятиліть. На наш погляд, розроблена С. Мартиненком система профілактики, діагностики та коригувальних дій включає набір діагностичних методів та набір тренінгів, а також опис принципів психічного здоров'я та етнічної психології для попередження домашнього булінгу [47, с. 26].

Є. Дубровською та М. Ясеновською було створено навчально-методичний посібник, що поширює інформацію про можливість систематичної навчальної роботи з дітьми, батьками та вчителями з метою подолання шкільного булінгу серед дітей молодшого шкільного віку. Видання відбулося в рамках проекту «Профілактика булінгу серед дітей молодшого шкільного віку», який реалізувався під егідою громадської організації «Федерація жінок України».

У 2009 р. в рамках польської програми іноземної допомоги Україні було реалізовано проект «Шкільна система боротьби з агресією та булінгом рекомендації для вчителів». Авторський колектив (Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексеєнко) провів дослідження «Булінг в школі: аналіз проблем та допомога дітям та вчителям у вирішенні проблем». Школи чотирьох областей України (Вінницька, Кіровоградська, Київська та Черкаська) застосовували різні методи та прийоми, включаючи спеціально розроблені анкети.

Протягом 2006–2011 рр. проходив курс «Школи не агресивні», у якому взяли участь усього 7000 дітей та молоді зі шкіл, шкіл-інтернатів, дитячих будинків, танцювальних та спортивних колективів та спортивних шкіл у віці від 7 до 15 років [31, с. 30-37].

До завдань програми «Школи без агресивності» належать: командна гра; ігри і фізичні вправи; набуття практичних навичок подолання агресії, втоми та

поганих емоцій; повідомлення про загальнолюдські цінності та дружбу, партнерство, допомогу та взаємну турботу [30].

Н. Зімівець, Ю. Малієнко, Т. Цюман узагальнили досвід Українського фонду «Благополуччя дітей» у реалізації проєкту «Впровадження пілотної моделі структурної профілактики булінгу над дітьми» та оприлюднили інформацію з методичними порадами. Ця публікація описує особливості підготовки фахівців із соціальних та освітніх заходів у галузі попередження булінгу, раннього виявлення випадків та зловживань.

Плани профілактики повинні виконуватися у двох формах: достроковій та негайній. Рання має на меті виявити дітей з низкою особистих якостей та створити умови для формування моделей жорстокої поведінки, тобто потенційних булерів – безпосередньо підходить для учнів молодшого шкільного віку, які проявляли девіантну поведінку [34, с. 31].

Ю. Приходько наголосив, що психологічна профілактика полягає у запобіганні дезадаптації (порушенні процесу адаптації до навколишнього середовища) дітей у навчальних закладах, проведенні освітніх заходів та створенні хорошої психологічної атмосфери в закладі, вжити заходів щоб запобігти перевантаженню дорослих та дітей [58, с. 100-103].

Психологічну профілактику слід розглядати як особливу діяльність дитячих психологів, метою якої є підтримка, зміцнення та розвиток психічного здоров'я дітей на всіх етапах шкільного дитинства. Організувати та впровадити психологічну профілактику слід за гуманістичними методами з забезпеченням трьох рівнів роботи:

Перший рівень – це первинна психологічна профілактика. На цьому рівні психолог разом з учителем працює з дітьми з легкими емоційними, поведінковими та освітніми порушеннями та піклується про психічне здоров'я всіх дітей. На першому рівні увага психологів спрямована на всіх учнів школи (учнів, які перебувають у мжах норми та мають певні психологічні проблеми).

Другий рівень – вторинна психологічна профілактика. Він орієнтований на так звані «групи ризику», тобто на дітей, які вже мають певні психологічні

проблеми. Вторинна профілактика передбачає раннє виявлення труднощів у навчанні та поведінці дітей. Основне завдання – допомогти їм подолати ці труднощі до того, як дитина стане не в змозі контролювати соціальні чи емоційні ситуації. [58].

Третій рівень – третій етап психологічної профілактики. На цьому рівні профілактики діяльність психолога спрямована на дітей з очевидними проблемами навчання чи поведінки. Основне завдання психологів – виправити або подолати серйозні психологічні труднощі та проблеми дітей. Цей рівень вимагає від психолога великих зусиль та часу, оскільки він повинен працювати з кожним учнем окремо [58].

Практична діяльність психологів освітньої системи показує, що найбільше значення вони надають вторинній та третинній профілактиці, і фактично вони не застосовували заходів першого рівня. Психологи та вчителі повинні знати, що своєчасне проведення первинної профілактики допомагає звільнити час для надання психологічних послуг усім. [58].

Крім того, існують загальна та спеціальна профілактика. Загальна профілактика передбачає здійснення ряду профілактичних заходів, спрямованих на запобігання виникненню певних проблем найближчим часом або запобігання виникненню конкретних проблем безпосередньо перед їх виникненням. Спеціальна профілактика – це низка заходів, спрямованих на вирішення конкретних проблем: попередження девіантної поведінки, попередження шкільного булінгу.

Невід'ємною частиною первинної профілактики булінгу над дітьми молодшого шкільного віку є робота, організована спеціально з батьками. Увага полягає в створенні для них умов розвитку ефективної взаємодії та навичок спілкування з дітьми. Це ключ до виховання гармонійно розвиненої, зрілої та відповідальної особистості. Крім того, профілактика включає ознайомлення батьків з основними положеннями законодавчих та нормативних актів щодо запобігання булінгу щодо дітей, правами та обов'язками батьків та дітей [42, с. 161-165].

Сім'ї, що мають деструктивні стосунки батьків та дітей, пильної уваги. Основні завдання виховної допомоги деструктивним сім'ям: забезпечити педагогічну підтримку дітей та батьків з особистими, соціальними та освітніми проблемами; допомогти подолати особисті та соціальні труднощі; сприяти саморозвитку батьків та дати повну гру їх творчому потенціалу, здібностям та інтересам; посилити виховну функцію сім'ї та дозволити батькам брати участь у оволодінні базовими знаннями необхідних спеціальних знань, умінь та навичок з метою правильної побудови та реалізації виховання дітей молодшого шкільного віку; встановлювати та розвивати стосунки на основі взаєморозуміння, взаємоповаги та взаємодопомоги між старшими та молодшими членами сім'ї [55, с. 32].

На початковому рівні вчителі повинні приділяти пильну увагу особистій роботі з учнями молодшого дошкільного віку. Важливим шляхом для розвитку особистості дитини на межі між дошкільним та молодшим шкільним віком є перехід від егоцентризму до децентралізації (за Д. Ельконіним). Вчений звернув увагу на те, що звільнитися від егоцентризму означає усвідомлювати те, що сприймається суб'єктивно, знайти своє місце в системі можливих точок зору та встановити спільну гармонію між речами, характеристиками та своїм «Я».

У молодшому шкільному віці це можливо завдяки соціалізації – процесу адаптації до шкільного середовища, суть якої полягає в тому, що дитина досягла певного рівня розвитку і здатна співпрацювати з іншими. Основою такого роду співпраці є можливість узгодити точку зору однієї людини з думкою інших.

У сучасній педагогічній науці та практиці існує шість основних планів профілактичних заходів за Л. Кауфманом, І. Френчем) [58, с. 40]:

1. Інформаційно-профілактичний план. Основна мета – принести достатні, відповідні та доступні знання, інформацію про форми булінгу та його вплив на людей різного віку. Вони засновані на таких видах діяльності, як

використання засобів масової інформації, листівок, брошур, плакатів, лекцій та семінарів на відповідні теми.

2. Освітньо-профілактичний план – допомагає розвинути основні навички. Такі освітні профілактичні програми мають проводитися у школах та інших громадських місцях: Ці програми покликані навчити людей захищати себе соціально прийнятним способом та бути готовим до зовнішньої загрози, вміти керувати собою, опиратися тиску, конструктивно вирішувати конфлікти,

3. Альтернативні програми профілактики. Ці програми ще можна назвати міжособистісним тренінгом. Вони є активними колективними методами роботи, спрямованими на самовдосконалення та саморозвиток, сприяючи дисципліні, формуючи самооцінку, реалізуючи свої сили тощо. У тренінговій групі навчання допомагає змінити життєву позицію, розвинути чуйність, самосвідомість та поліпшити соціально-психологічні здібності. Всі ці якості однаково важливі у професійній діяльності вчителів початкових класів.

4. План профілактики втручання. Ці програми воліють допомагати людям реалізовувати свої потреби з точки зору пошуку рішень проблем. Втручання включає дружні стосунки з людьми та їх підтримку в критичні періоди життя.

5. Профілактичні плани щодо зміни навколишнього середовища. Ці плани спрямовані на підвищення обізнаності. Ці профілактичні плани рекомендовані для використання серед дітей, які схильні до агресивної поведінки.

Г. Яценко розробив метод активного психосоціального тренінгу (ASPN), який можна використовувати для психологічної корекції та психологічної профілактики. Метод ASPN особливо цінний для вчителів через особливість їх професійної діяльності, вони повинні працювати в офіційних умовах, представлених у класі, та взаємодіяти зі дітьми у вільному середовищі позакласних занять. Це факультативний курс, спрямований на покращення етики спілкування дітей та культури поведінки на уроці [64, с. 56].

Для ефективно профілактики булінгу в закладах освіти слід розробляти план заходів, які будуть спрямовані на запобігання та протидію цькуванню.

Цей план має містити в собі наступні розділи: нормативно-правове та інформаційне забезпечення попередження булінгу; робота з працівниками школи; робота з учнями; робота з батьками; моніторинг освітнього середовища закладу освіти.

В межах нашого дослідження важливою складовою є робота з підготовки учнів та моніторинг освітнього середовища закладу освіти. З учнями проводиться навчання до протидії булінгу в різних формах: класні уроки та позакласні заходи, третінги, ігри, інформаційні акції тощо. Важливим є те, що зазначений вид роботи має проводитися окремим колом осіб, а саме: адміністрація закладу освіти, класні керівники, вчителі-предметники, шкільний психолог, соціальний педагог та запрошені спеціалісти.

Що ж дасть краще зрозуміти, в яких напрямках учні молодшого шкільного віку набувають навички та вміння протидії булінгу.

1) Це проведення класних заходів в рамках НУШ, де було створено інтегрований курс «Я досліджую світ», який об'єднує 3 галузі: природничу, громадянську та історичну, соціальну та здоров'язбережувальну. [45, с. 206]. Досвід отриманий на таких заняттях допомагає учням формувати повну картину світу. Роль вчителя у цьому курсі – спонукати учнів на самостійну роботу: запитувати, досліджувати, робити висновки та обговорювати ідеї. Цей курс важливий тим, що дає можливість дітям розширити уявлення про себе, Батьківщину, світ.

Ранкові зустрічі, що передбачені курсом «Я досліджую світ» допомагають відчутти учням себе більш розслабленим. Під час їх проведення діти відчують єдність, формується почуття дружності та віри у власні сили. Також на «Ранкових зустрічах» можна проговорити, яка тема важлива протягом дня чи для конкретного уроку. «Ранкові зустрічі – це час і місце, коли діти разом з вчителем діляться своїми емоціями, почуттями, дають одне одному поради та настанови. І часто ранкові зустрічі є певним поштовхом для того, щоб день пройшов вдало. Також курс «Я досліджую світ» дозволяє

моделювати поведінкові ситуації, щоб діти могли розвивати соціальні навички у дружньому середовищі. [67, с. 22]

Для підготовки протидії булінгу в класних рамках важливо обговорення правил поведінки учнів в класі, оформлення правил у вигляді наочного стенду.

Проведення уроків відвертого спілкування «Змінюй в собі негативне ставлення до інших».

Уроків з малювання на тему «Ми різні, але рівні».

Уроків на основі казкотерапії, де казка для дітей – це цілком природний підхід до вирішення психологічних проблем дитини. В казкотерапії можуть використовуватися різні народні та авторські казки. Дидактичні казки, які виконують функцію навчання. Психокорекційні казки, які пишуться спеціально для вирішення конкретного завдання. Психотерапевтичні казки – ті, які допомагають впоратися з психологічним тиском, створити відчуття захищеності. Медитативні казки, які також пишуться спеціально і працюють як вправи для зняття стресу, підтримки і поповнення емоційного ресурсу особистості. Вони являють собою джерело мудрості і містять всі основні функції казкотерапії: навчальну, корекційну, медитативну. У них присутні різні образи героїв, конфлікт між ними, подолання життєвих труднощів, дружба, воля для досягнення поставленого завдання.

Імітаційні ігри, які допомагають учням відчувати стан інших, їхні почуття та переживання. Прикладом слугує гра-імітація «Якщо тебе ображають». Ця гра особливо актуальна у випадку вже зафіксованого булінгу в класі, коли булер може відчути себе в ролі жертви та перенести на себе відповідні переживання, емоції та враження. Імітаційна гра «Булінг – це » більше підходить для учнів 4-х класів, оскільки спираючись на набутті знання та прожитий досвід вони здатні аргументувати свою позицію.

Для системного закріплення отриманих учнями початкової школи знань, умінь та навичок потрібно проводити тематичні тижні. Це може бути тиждень толерантності, тиждень друга, тиждень добра та щастя тощо. На таких

тематичних тижнях мають проводитися виховні години, теми яких відповідають обраній тематиці тижня.

2) Щоб об'єднати зусилля, знання та навички учнів усіх класів початкової школи слід проводити позакласні заходи, а саме;

Флешмоби, що допоможуть згуртувати учнів та навіяти позитивний мирний настрій у спілкування. Прикладом може бути флешмоб «Зупинимо булінг разом!», зміст якого може залежати від інтересів та вподобань учнів.

Інформаційна акція як різновид тренінгу має просвітницьку мету, яка полягає в розповсюдженні серед учнів початкової школи достовірної інформації на рахунок булінгу. Для молодшого шкільного віку інформаційна акція має спиратися на позакласне читання чи години спілкування. До актуальних тем можна віднести «Булінг: міфи та реальність», «Не допускай насилля над другом», «Як перемогти кривду» тощо.

Враховуючи те, що діти молодшого шкільного віку продовжують розвиток креативних навичок, досить актуальним є проведення конкурсів плакатів на тему «Я та образа», які створюються учнями всього класу разом з класним керівником.

Позакласне читання можна використовувати для розширення світогляду дітей молодшого шкільного віку щодо булінгу та насильства. Для цього слід використовувати потенціал шкільних та міських бібліотек, які зберігають художню літературу на тему дружби, любові, толерантності, поваги тощо.

Для профілактики булінгу в початкових класах слід використовувати потенціал виховних годин. Прикладом може слугувати виховна година для учнів 3-х класів «Скажи «Ні» булінгу». Мета запланованого виду діяльності полягала в ознайомленні учнів з поняттям, формами та структурою булінгу; вихованні почуття власної гідності; емпатії та переживання до оточуючих, які зазнають насильство. Крім того необхідно розвивати навички протидії соціальному тискові та вміння пошуку шляхів виходу зі складної ситуації. Для ефективності проведеного заходу слід планувати формування навичок відповідальної та безпечної поведінки. [65, с. 43]

Профілактика булінгу серед учнів молодшого шкільного віку доцільно проводити на основі медіограмотності. Для цього слід використовувати відеоролики, ігри та бесіди. На виховному заході «Стоп булінг» для учнів 4-х класів була виконана спроба виробити в учнях нулеву толерантність до проблеми булінгу, розвинути співчутливе ставлення до ображених, та ознайомити з інформацією про надання і отримання допомоги. Заняття складалося з таких змістових частин: Вправа «Метод розстановки сил». Перегляд відеоролика про булінг. Обговорення теми. Гра «Це булінг?». Робота з формулою «stop-talk-walk». Підведення підсумків заняття, гра «Павутинка».

Нова українська школа працює на засадах педагогіки партнерства, в основі якої лежить спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнями та батьками. Чому? Бо саме вони об'єднані спільними цілями та прагненнями, саме вони є рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. НУШ передбачає, що учителі разом з батьками утворюють партнерство, у центрі якого знаходиться дитина. А якщо дитина знаходиться в пригніченому стані та відмовляється йти до школи, або приходять зі школи ображена, мовчазна, залякана, то тут найголовнішим партнером допомоги саме є батьки. Для того щоб прийняти правильне рішення та допомогти дитині з'ясувати чи відбувається булінг, батькам потрібно притримуватися таких правил: [34. с. 31]1. Спокій і впевненість. Важливо, щоб ці профілактичні дії з впровадження правил, або дії допомоги у випадку нападів батьки робили спокійно і впевнено, даючи дітям позитивний емоційний ресурс захищеності, підтримки. У розмовах між дорослими є місце сумнівам, суперечкам, невизначеності і непевності. Дітям, психіка яких іще не здатна опановувати надмірну складність життя, потрібно забезпечувати відчуття стабільності. Впевненість дорослого у здатності подолати негаразди – одна з тих речей, яка сигналізує дитині про безпечність її життєвого світу.

2. Спільно з іншими батьками. Своє хвилювання і тривогу можна обговорювати з іншими дорослими, наприклад, іншими батьками, діти яких

були жертвами булінгу (програма дій школи може включати організацію таких зустрічей).

3. Однодумці в закладі освіти. Варто також поставити до відома педагогів, поінформувати про наявність проблеми, адже це дозволить їм більш уважно і цілеспрямовано відстежувати ситуації традиційного булінгу, поєднання якого з кібербулінгом є особливо небезпечним. Якщо хтось із батьків приніс до школи роздруківку негативних повідомлень, отриманих дитиною, варто провести тематичні батьківські збори, щоб обговорити проблему.

4. Разом з дитиною. Не потрібно створювати дитині ілюзію легкості подолання проблеми, адже насправді це може бути нелегко, потребуватиме зусиль. Якщо ви просто будете казати «це легко», а дитина відчуває, що це їй настільки важко, що практично неможливо, наголос на легкості не допомагає. Потрібно казати, що разом це буде легше, адже об'єднання зусиль буде робити це завдання посильним.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

В ході проведеної роботи розглянуто теоретичні основи підготовки учнів до протидії булінгу в початковій школі. Відповідно до поставленої мети було досліджено: 1) булінг в освітньому середовищі, як правове, суспільне і психологічне явище; 2) форми, види, етапи булінгу в освітньому середовищі; 3) напрямки підготовки молодших школярів початкової школи до протидії булінгу.

Аналізуючі виконані завдання, можна зробити висновки, що булінг як самостійний об'єкт наукового дослідження вперше з'явився в наукових працях скандинавських вчених, у процесі вивчення його психологічної природи, опису його видів, форм та циклів розвитку, формулюванні комплексу профілактичних заходів. В сучасному освітньому середовищі даний феномен має різний характер і природу та проявляється, як у формі одноразових, так і в вигляді систематичних дій. Ці дії завжди завдають шкоди психічному та фізичному здоров'ю всіх учасників/учасниць цього процесу. Булінг (цькування) має декілька фаз розвитку, які можна зобразити як «Драбину булінгу (цькування)» - від моменту зародження до найвищої фази.

Булінг слід розуміти як соціально негативне явище, здійснення систематичної, обдуманого та образливої поведінки, що проявляється в дії та має суб'єктивні й об'єктивні причини.

Як психологічне явище шкільний булінг – це психологічний, фізичний стрес, насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає дитині психологічного травмування шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість жертви.

Учням початкової школи притаманні наступні види та форми булінгу; фізичний, вербальний та невербальний, психологічний тиск, економічний булінг, кібербулінг. За суб'єктивним складом образи поділяються на

індивідуальні та колективні (облога). За методами булінг поділяється на прямий та непрямий. За критерієм мети та змісту булінг ділиться на простий булінг та хейзинг (сучасна альтернатива ритуалу ініціації в певну девіантну групу, яка існує в закритих інтернатних закладах освіти).

Профілактика шкільного булінгу вимагає комплексного підходу, заснованого на гуманістичній психології та педагогічних принципах, передбачає використання психологічних, навчальних методів та прийомів у практичній роботі з учнями, їх батьками та вчителями. Тому одним із першочергових завдань педагогіки є пошук ефективних методів профілактики, корекції та запобігання впливу насильства на освітнє середовище.

Першим кроком до подолання проявів булінгу як правового явища став Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р., та відповідні нормативно-правові акти. – Закон України «Про освіту»; Закон України «Про охорону дитинства».

Для подолання та протидії негативних наслідків булінгу робота здійснюється у декількох напрямках. Педагоги співпрацюють з батьками учнів, що сприяє створенню сприятливого сімейного клімату для розвитку дітей. В освітньому середовищі надається професійна психологічна допомога. Вчителі забезпечують підготовку молодших школярів до протидії булінгу у класній та позакласній роботі, застосовуючи інноваційні методи, засновані на гуманітарних принципах. Всі напрямки роботи створюють передумови для запобігання насильству, жорсткому поведженню та негативним взаємодіям.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Антибулінгова модель для підготовки молодших школярів

Під моделлю ми розуміємо систему об'єктів, які відтворюють деякі суттєві властивості системи – оригіналу [6, с. 132].

Розроблювана модель підготовки учнів до протидії булінгу в початковій школі ґрунтується на принципах системності і комплексності.

Принцип системності передбачає, що антибулінгова робота реалізується системно, тобто спрямовується на організацію безпеки дітей у всіх сферах їх життєдіяльності: соціальній, психологічній, фізіологічній, навчально-пізнавальній, дозвільній та триває протягом всього процесу здобуття початкової освіти. Для організації системної роботи потрібна координація, тому в школі створюється антибулінгова команда, яка супроводжує процеси, пов'язані з формуванням безпечного середовища та здатна протистояти випадкам цькування.

Принцип комплексності зумовлює проведення роботи з усіма учасниками освітнього процесу (діти, педагоги, батьки). Ключова фігура у цьому процесі – педагог, який безпосередньо працює з дітьми. Основну роботу з профілактики булінгу та моніторингу ризику його виникнення виконує класний керівник. Необхідно вибудовувати паралельні зв'язки усередині педагогічного колективу в рамках консиліумів з проблеми цькування та створення антибулінгових команд. Це створює своєрідну інфраструктуру всередині школи і дає можливість педагогам підтримувати один одного, що необхідно в роботі з протидії насильству. [5, с. 42].

Антибулінгова модель включає чотири основних етапи:

- I етап – інформування/просвіта;
- II етап – профілактика;
- III етап – надання допомоги в ситуації булінгу;

- IV етап – моніторинг ефективності антибулінгових заходів.

Першим і найважливішим етапом діяльності в рамках зазначеної моделі є просвіта. Просвітництво - системна діяльність фахівців, націлена на інформування, мотивування, залучення учасників освітнього процесу до активної протидії булінгу.

У межах розроблюваної моделі поняття «просвіта» і «інформування» використовуються як взаємозамінні синоніми, оскільки цей напрямок антибулінгової діяльності розглядається як процес та як результат передачі знань, відомостей і статистичних даних про булінг, про його форми, фактори, учасників, ознаки, наслідки, впливи, що зможе в підсумку створити інформоване співтовариство учасників освітнього процесу, здатних не допустити виникнення булінгу і забезпечити в школі безпечне середовище для всіх учнів. Просвіта - це складний, безперервний процес, який супроводжує підготовку до впровадження антибулінгової моделі та її подальший розвиток. Це процес, до якого залучені вчителі, учні, адміністрація і технічний персонал школи. Метою просвітництва є формування у дітей таких особистісних установок, які не дозволяють приймати, терпіти або ігнорувати будь-яку форму цькування або булінг. Причому формуються вони всіма можливими засобами - вербальними і невербальними, медійними та адресними, навіть самою організацією шкільного простору, дружнього до всіх дітей, незалежно від можливостей їх здоров'я або соціального статусу. Просвітництво, по суті своїй, направлено на допомогу в усвідомленні особистісної гідності та недоторканності. [44].

Цілеспрямоване просвітництво про переваги ненасильницького спілкування та цінності особистості триває під час уроків з різних дисциплін та у позаурочний час. Таким чином, можна виділити два рівня просвітництва: загальне і специфічне. Загальне просвітництво - це цінності, особистість, самоідентичність і самоконтроль. Специфічне – це інформування безпосередньо про булінг. Що це за явище? Як його відрізнити від інших

проявів дитячої поведінки? Як розпізнавати? На які міфи не піддаватися? Що робити в ситуації виявлення булінгу?

Цькування (як наслідок дефіцит конструктивних соціальних навичок дитячої групі) розвивається і закріплюється там, де дорослі в оточенні його ігнорують і не реагують на прояви булінгу. Тому найбільш важлива частина загального інформування - це демонстрація вчителем поваги до кожної дитини в класі, прийняття її як унікальної, гідної і недоторканної. Хто як не вчитель може допомогти дитині зрозуміти на що вона здатна, підтримає, навчить і захистить, покаже, як відрізнити конфлікт від цькування, непристойних жартів, від пліток і інтриг.

Коли вчитель не прагне побачити в кожній дитині окрему унікальну особистість, коли клас знеособлюється, коли вчитель керує класом з авторитарних позицій, коли кругом крик, критика, загрози - булінг неодмінно виникне і зміцниться. Змінити ситуацію допомагає просвітницька діяльність, спрямована на кожну групу учасників освітнього процесу - на дітей, педагогів, технічний персонал і адміністрацію.

Форми і методи діяльності просвітництва педагогів варіюються під час бесід і круглих столів з розбором прикладів щодо конкретних випадків, що змінили клімат в класі, поведінку дітей і роботу педагога, - до оглядів кращих вітчизняних і зарубіжних практик. [46].

Просвітництво учнів є пріоритетом не лише для класного керівника, але і для кожного педагога, який працює з класом. Учитель є інструментом просвітницької діяльності. Щодня діти бачать і оцінюють поведінку вчителя, що формує приклад. Ставлення вчителя до персоналу, до колег, до них самих і до окремих учнів моделює відношення дітей між собою. Повсякденні роз'яснення і коментарі, які робить учитель по ходу уроку або під час позакласної роботи бувають часом важливіше якогось заходу. Звичайно, крім загального впливу особистості вчителя на учня, є і підготовлена цілеспрямована просвітницька діяльність, розроблена під потреби дітей і з урахуванням вікових норм.

Для дітей початкової школи завжди добре працюють недирективні методи освіти – класні та позакласні заходи, такі як-от: уроки - стоп булінг, уроки про дружні стосунки між школярами, читання книг, казкотерапія, перегляд фільмів, мультфільмів, навіть популярних роликів щодо даного явища. При цьому, важливо правильно розставити акценти на розборі поведінки героїв, їх цінностей і переконань.

Існують також специфічні завдання освіти щодо окремих груп учасників освітнього процесу:

- педагогів - формування мотивації, зміцнення, а іноді і корекція професійної позиції та ціннісних установок педагогів школи для того, щоб вони свідомо могли брати участь в створенні й збереженні безпечного, комфортного освітнього середовища. Вірно підібрана і правильно подана інформація про суть булінгу, його безпосередню шкоду для всіх дітей в класі, не тільки для потерпілого, про згубні наслідки в майбутньому для тих, хто в ньому брав участь, навіть в якості свідка. Розвінчання міфів і неконструктивних установок по відношенню до цькування.

- батьки - допомога батькам учнів в усвідомленні взаємозв'язку ненасильницького виховання і навчання дітей з подальшим формуванням у них соціальної успішності, здібностей до співпраці і зміцненням стресостійкості і життестійкості.

- учні - поширення в доступному популярному вигляді відомостей з питань розпізнавання насильницьких форм спілкування, в тому числі ознак і різновидів булінгу в дитячому середовищі.

Другим етапом розробленої моделі є профілактика.

Якщо просвітництво – це рівень формування знань, накопичення відомостей, розвиток мотивації до активної протидії булінгу, то профілактика – це рівень дій, формування навичок, освоєння дієвих, практичних прийомів, що дозволяють створити умови освітнього процесу, при яких ризик виникнення булінгу зведений до нуля. На цьому етапі відбувається

спеціалізоване навчання педагогів, обмін досвідом між ними і впровадження практичних навичок в навчальне середовище вчителя та учнів. [50].

Основними напрямками профілактики в рамках створеної моделі виступають:

- навчання педагогів, фахівців і персонал школи антибулінговим навичкам;
- професійна підтримка педагогів (профілактика емоційного вигорання);
- співпраця педагогів (школи) і батьків з метою протидії булінгу;
- безпосередньо профілактичні заходи для школярів.

Навчання вчителів реалізується в форматі інтерактивних тренінгів офлайн і онлайн, з великим акцентом на практичне відпрацювання навичок. Основна мета навчання педагогів, фахівців і адміністрації шкіл з підготовки до впровадження антибулінгової моделі – це розвиток комунікативної компетентності у взаємодії між собою, з дітьми і їх батьками. На тренінгах педагоги отримують і специфічні знання про природу агресії взагалі і про цькування як її різновид. На цих тренінгах відпрацьовуються конкретні навички розпізнавання булінгу, цькування. Педагоги в процесі навчання починають більше дослухатися до дітей, цікавитися їхньою думкою, краще розуміти і прогнозувати їх вчинки і реакції, бачити в них окремих унікальних особистостей. Все це дозволяє їм ефективніше зміцнити відносини з дітьми, виховувати їх і допомагати в процесі розвитку. [53].

Як і в просвітництві, в профілактиці розрізняють специфічні і загальні (неспецифічні) заходи, які спрямовані на профілактику цькування в школі. Специфічна профілактика включає заходи, що безпосередньо стосуються формування знань і вмінь протидіяти булінгу. Загальна (неспецифічна) профілактика включає заходи, що сприяють розвитку особистості, здатної усвідомлювати не тільки свої права, але і відповідальність по відношенню до інших, яка самостійно мислить і здатна добиватися своїх цілей, нікого не ображаючи і не утискаючи. [58].

До методів розвитку системи відносин педагогів і учнів, що забезпечують базу для безпечного шкільного середовища відносяться:

- метод розвитку ідентифікації, який полягає в педагогічній актуалізації здатності дитини ставити себе на місце іншої людини і розуміти особливості життєвої ситуації іншого, усвідомлювати його потреби;
- метод розвитку емпатії (грец. Empatheia - співпереживання), який полягає в педагогічній актуалізації здатності дитини співпереживати стану іншого, розпізнавати почуття іншого, адекватно реагувати на них і висловлювати співчуття;
- метод розвитку рефлексії (лат. Reflexio - звернення назад), який полягає в педагогічній актуалізації внутрішніх ресурсів дитини до оцінки своїх вчинків, бажань, мотивів і можливих наслідків для себе та інших, до того, що прийнято називати самоаналізом.

Одне із завдань загальної профілактики є формування здорових відносин в дитячому колективі. Для того, щоб побудувати довірливі відносини з дітьми і формувати в класі атмосферу доброзичливості і прийняття, вчитель може використовувати кілька перевірених стратегій:

- стратегію прогнозування і розуміння, очікування певної поведінки на ту чи іншу реакцію з боку дитини. Це означає, що вчитель постійно вивчає особливості дітей. Він зацікавлений в індивідуальності своїх учнів та уособлює своїми діями все добре.
- стратегію актуалізації та розвитку дитячих ресурсів в наданні допомоги і підтримки. Вчитель заохочує і зміцнює не тільки саму підтримку учня, але і намір того, щоб дитина допомогла іншому.
- стратегію формування традицій в класі. Вчитель виводить неприйняття булінгу в класі до рівня норми, традиції, характерної риси дитячої групи, класу. Ця стратегія є одночасно механізмом консолідації, ненасильницьких способів спілкування в дитячому співтоваристві.

Педагогу важливо самому розробляти та адаптувати діяльність відповідно до сучасних інтересів дітей, а не використовувати з року в рік, що

колись було відповідним. Втрачаючи інтерес до заходу, діти, можуть втратити сенс участі у антибулінговій програмі.

Так неприпустимість булінгу молодші школярі найкраще зрозуміють через ігри. Пояснюючи правила, вчитель підкреслює важливість ввічливої та правильної поведінки під час гри. У грі відпрацьовується та закріплюється поважне ставлення один до одного. В таких іграх, штрафується кожне грубе слово або жест, в умовах гри не допускається ображати інших, насміхатися, або перешкоджати іншим учасникам.

Прикладами специфічних профілактичних заходів виступають:

- практика розпізнавання булінгу. Наприклад, дискусія «де жарт закінчується і починається травма?», «Булінг та конфлікт - яка різниця між ними?», бесіди: «В нас так не прийнято». «Ми не робимо цього». Через спонукання дітей аналізувати свої власні дії: «Чому ти це зробив?», «Що ви хотіли цим досягти?».

Третій етап даної моделі – це надання допомоги у ситуації булінгу.

Виявлений випадок цькування вимагає негайного втручання і комплексної роботи. Випадок може бути виявлений учителем, через повідомлення від дітей, батьків або від персоналу школи. Коли вчитель стає очевидцем яких-небудь дій, характерних для цькування, необхідно негайно відреагувати. Реагування в разі безпосереднього інциденту булінгу: втрутитися, перервати, захистити, нагадати правила, розділити, підтримати і відновити емоційний стан потерпілого наскільки це можливо в ситуації, зняти напруження агресії, знизити рівень стресу, попередити про наслідки кривдників і їх послідовників, забезпечити безпеку всім учасникам, надіслати сигнал учасникам антибулінговій команди / класному керівнику / завучу).

Будь-яка подія – звернення від дітей або батьків з питання цькування або булінгу – вимагає негайного детального розгляду ситуації. Далі пропонуємо алгоритм дій щодо реагування на випадок булінгу.

1. Сигнал про передбачуваний факт цькування. Збір інформації та прояснення ситуації в класі з метою диференціації, що відбувається: конфлікт, цькування або щось інше.

2. При підтвердженні факту цькування – проведення консилиуму педагогів для вироблення загальної стратегії роботи з класом.

3. Розмова з дітьми, постраждалими від цькування, надання допомоги і підтримки, відновлення соціальних навичок.

4. Зустрічі з батьками постраждалої дитини.

5. Співбесіди з дітьми-кривдниками, надання допомоги. Демонстрація неприпустимості цькування.

6. Зустрічі з батьками дітей-кривдників.

7. Загальна зустріч батьків дітей-потерпілих і дітей-агресорів (в разі необхідності).

8. Організація допомоги силами учнів-свідків цькування. Групова робота з дітьми класу для зміни установки, «цькування – це норма» на установку - «цькування терпіти не можна». Активізація у дітей-спостерігачів поведінки, спрямованої на протидію цькування.

9. Надання допомоги та підтримки батькам. Обговорення ситуації булінгу в класі з батьками на батьківських зборах. Формування загального розуміння проблеми і цілей роботи: нормалізація атмосфери в класі і створення безпечних умов для кожної дитини.

10. Перехід в інший клас або школу (у виняткових випадках).

Мета алгоритму полягає в тому, щоб звести до мінімуму або повністю виключити практику булінгу в освітньому середовищі. Завдання вчителів в процесі реалізації алгоритму:

- негайно реагувати і запобігати будь-яким проявам булінгу.
- підтримувати дітей, які постраждали від булінгу, сприяти поліпшенню самооцінки в них, заручитися підтримкою дітей в класі, які готові захистити дитину, включити дитину в групові заняттях, ігри.

Для дітей, які постраждали від булінгу, це означає:

- наявність безпеки в школі.
- поліпшення самооцінки, впевненості в собі.
- розуміння, як захистити себе.
- дружні стосунки принаймні з одним або двома дітьми.

Для дітей, підбурювачів це означає:

- зниження агресивної поведінки.
- пом'якшення, зниження негативних і ворожих реакцій і зміцнення позитивного поведінки. [61].

Допомога учасникам, які постраждали від ситуації булінгу здійснюється в класі і на індивідуальному рівні. Ці заходи можуть стосуватися як реагувати на поточну ситуацію «тут і зараз», так і дострокового плану втручання і корекції того, що відбувається у класі.

Заходи на індивідуальному рівні спрямовані на надання індивідуальної підтримки учасникам цькування та побудову подальшої корекційної роботи..

Розмова з дитиною-жертвою

Дитина, яка страждає від переслідувань, не може бути впевнена в собі. Саме тому діти часто бояться і не готові говорити про травму: вони бояться впливу з боку однолітків (в тому числі і з-за загрози) бояться погіршити ситуацію з травмою. Необхідно зробити все можливе, щоб забезпечити безпеку і захист дітей від болю. Це вимагає розбору та обговорення ситуації з дітьми-агресорами і класом на рівні проведених заходів, щоб виключити повторення випадків в майбутньому. Необхідно навчити дитину, яка стикнулася з випадком булінгу, довіряти дорослим і зрозуміти, що вони здатні допомогти і захистити її.

Розмова з дитиною-агресором

Головне завдання вчителя - зробити так, щоб цькування припинилися. Важливо донести до дитини, що нападки на іншу дитину і цькування неприйнятні, обговорити правила, прийняті в школі і в класі, і використовувати передбачені санкції. Якщо в цькуванні брали участь декілька осіб, то потрібно поговорити з ними окремо, викликаючи кожного один за

одним. Надалі необхідно відстежувати поведінку дітей-агресорів. Напористість і енергійність деяких можна направляти в більш позитивне русло, довіряючи їм відповідальні завдання з керівною роллю.

Розмова з батьками

Взаємодія з батьками дозволяє надати необхідну допомогу дітям і забезпечити безпеку дитини-потерпілої у подальшому. Часто має сенс, крім індивідуальної бесіди, організувати зустріч батьків дитини-потерпілої і батьків дітей-агресорів. Мета зустрічі – домовитися про спільний план дій. Ефективність будь-яких заходів щодо подолання цькування значно підвищується, якщо вдається забезпечити адекватний контакт і співпрацю між батьками дитини-потерпілої і батьками дитини-агресора. Це в більшості випадків вимагає декількох спільних зустрічей. [64].

Заходи на рівні класу спрямовані на створення безпечного середовища, поліпшення взаємодії в класі, поліпшення відносин між дітьми:

- Регулярне спостереження педагогами за зміною взаємин в класі.
- Чіткі, зрозумілі за віком правила протидії булінгу: визначення неприпустимої поведінки, заохочення, покарання.
- Схема дій дітей при зіткненні з цькуванням.
- Обговорення забезпечення особистої безпеки, в тому числі в мережі інтернет.
- Заохочення спільного навчання, підтримки один одного.
- Загальні позитивні заняття в класі (на згуртування і взаємний інтерес).
- Обговорення з дітьми конфліктних ситуацій, способів вирішення проблем.
- Формування зони успішності для дітей, в тому числі для тих, хто знаходиться в зоні ризику.
- Включення батьків у профілактику цькування.

Четвертим етапом є моніторинг ефективності антибулінгових заходів.

Моніторинг ефективності основних етапів впровадження моделі може бути реалізований у вигляді заповнення карток спостереження поведінки і

думки дітей, дорослих, а також організації фізичного простору школи, через аналіз навчальних документів та спеціально розроблених контрольних переліків щодо відстеження фактів агресивної поведінки конкретних дітей «це можуть бути потенційні жертви та агресори», облік агресивних випадків та поведінки, облік дружніх взаємовідносин в класі, проведення тестування або опитування - на батьківських зборах. [69].

Усе викладене вище спрямоване на всебічне вивчення особистості учнів і формулювання єдиної вчительської позиції, визначення основного напрямку вдосконалення освітнього середовища та впровадження даної моделі.

2.2. Система заходів та завдань для підготовки молодших школярів протидіяти булінгу

З метою розробки системи заходів і завдань підготовки молодших школярів до протидії булінгу в освітньому середовищі розглянемо досвід Чернігівського закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів № 34.

З 2018 року в названому закладі реалізується пілотний проект «Безпечна школа, доброзичлива до дітей». Основна мета проекту полягає в створенні школи з доброзичливим ставленням до дітей, без принижень. Важливо допомогти, зберегти гідність дітей, виховувати вміння розуміти один одного, виховувати толерантне ставлення дітей одне до одного. Психологічно-педагогічна діяльність навчального закладу, спрямована на запобігання та подолання булінгу та ґрунтується на єдиних і системних засадах. До цієї діяльності залучаються шкільні адміністратори, класні керівники 1-11 класів, батьки, практичні психологи, соціальні педагоги, керівники шкільної автономії «ЛідерС», посередники шкільної служби взаєморозуміння, фокус-групи, шефи шкіл, представники громадськості, позашкільні навчальні заклади, тощо. Було створено так звану «дорожню карту», метою якої було уявити подальші стратегії школи щодо запобігання булінгу з боку учнів. [12 с.149].

«Дорожня карта» включає:

- підвищення кваліфікації педагогічного колективу школи з цих тем;
- формулювання існуючих нормативно-правових документів та упорядкованих матеріалів;
- відповідні корективи до річного плану школи, плану роботи завучів, практичних психологів та соціальних педагогів;
- створення «калейдоскопу» стилів і видів роботи з учнями, батьками, викладачами та співробітниками;
- розвиток взаємодії в ситуаціях булінгу і перенаправлення механізмів надання професійної допомоги під час булінгу та жертвам булінгу.

У процесі подолання булінгу важливо знайти нові способи взаємодії з учнями та їхніми батьками. Для цього долучаються різні види роботи:

- підвищення кваліфікації вчителів початкової школи у сфері протибулінгового навчання;
- групові курси, майстер-класи з учнями та батьками з розвитку комунікативних навичок, толерантності до оточуючих, попередження асоціальних поведінок;
- виховні заходи та класні години: «Стоп насиллю», «Я проти булінгу», «Толерантність» тощо;
- використання в практичній роботі єдиний курс «Зупинити булінг», призначений для аналізу ситуації для досягнення позитивних життєвих цілей («Доведіть свою точку зору», «Мої почуття», «Я-» і «Ти»-твердження», «Відгадай слово» тощо);
- обговорення питання булінгу («насильство в сім'ї», «як зрозуміти дітей») на класних та батьківських зборах;
- учні разом із вчителем початкових класів формування правил поведінки класного колективу учнями разом із учителем початкових класів;
- участь у шкільних заходах, флешмобах, шкільних заходах, спрямованих на об'єднання учнівської громади;

- груповий показ мультфільму та подальше обговорення.

Вчителі початкових класів включали форми та методи роботи, спрямовані на запобігання психологічного та емоційного насильства в міжособистісних стосунках, прикладні методи арт-терапії: дослідження літературного твору, ілюстрації, ситуативну інсценізацію, моделювання альтернативних варіантів розвитку подій, використання технік гуртка. Протягом року вчителі та працівники школи значно підвищили свої професійні здібності за допомогою онлайн-курсів: «Досліджуйте світ», «Вчимося жити разом», «Безпечні та дружні до дітей школи», «Протидія булінгу з боку навчальних закладів» та стратегії. Питання протидії булінгу обговорювалися на зборах вчительської комісії, методичного об'єднання класних керівників, батьківських зборах. Усі учасники навчального процесу отримали інформацію про діяльність національної гарячої лінії та телефони експертів, до яких можна звернутися за допомогою.

Батьки та члени сім'ї можуть звернутися до психолога, щоб дізнатися про ознаки булірства, які переживають їхні діти, і порадити, що робити в цій ситуації. У школі діє комісія з розслідування випадків булінгу, і кожен учасник має чіткий алгоритм дій у цій ситуації. Для запобігання булінгу дуже важлива діяльність шкільної соціально-психологічної служби, до її основних завдань належать: (індивідуальна чи групова співпраця з учнями та їхніми батьками, просвітницька робота з учителями та персоналом, тренінг з підвищення самооцінки та розвитку комунікативних навичок, впевнена поведінка, психологічна підтримка. [14, с. 29-30].

Тематичні діалоги між психологами, соціальними педагогами та студентами сприяють формуванню в учнів молодшого шкільного віку бажання вести здоровий спосіб життя, усвідомлення учнями негативних наслідків булінгу та його наслідків, запобігання насильницькій поведінці.

Регулярні анонімні опитування учнів виявили, що налагодження здорових стосунків між дітьми та дорослими слід високо цінувати, щоб вони поважали, розуміли та виховували вміння говорити про власні потреби та

поважати потреби інших. Одним із важливих заходів щодо запобігання булінгу та насильству є створення шкільних служб розуміння. Це команда підготовлених учнів 8-9 класів (медіаторів), які допомагають учнівському колективу мирно вирішувати конфлікти. Важливо, що служба прагне створити безпечну атмосферу в освітньому закладі. Тому завдання медіатора не обмежуються вирішенням конфліктів, а також спрямовані на запобігання булінгу та насильству за допомогою таких видів роботи:

- пропозиції щодо проходження навчальних курсів «Чи вмієш ти бути другом?», «Як подолати конфлікт?», «Буллінг та його наслідки» для учнів 2-4 класів;

- проведення навчальних курсів «Спілкування з однолітками», «Секрети ефективного спілкування», «Дружба — це так добре!» », «Коло обізнаності», «Протидія булінгу», «Що таке кібербулінг і як запобігти», «Як контролювати негативні емоції», «Ми проти шкільного насильства», «Формування навичок ефективного спілкування», тощо;

- мобільна практика, командна робота, подолання насильницької поведінки, ефективне спілкування та взаємодія дітей;

Під керівництвом учителів-організаторів проведено багато заходів для подолання булінгу в шкільному середовищі: шкільна молодь, спливаючі вікна, рекламні заходи, організація та проведення ігрових завдань, рухливих перерв, танцювальних марафонів для школярів. Створено креативну скриньку «Від ідеї до реалізації», підготовлено малюнки та плакати на теми «Стоп, насильство!», «Я проти булінгу», «Йди пліч-о-пліч», «Толерантність». Разом з тим, реалізовано пласт роботи над створенням безпечного освітнього середовища, зменшення ймовірності недоброзичливих стосунків між учасниками освітнього процесу, підвищенням здатності ефективно запобігати конфліктним ситуаціям та конструктивно реагувати на них. [10, с. 2-8].

З метою впровадження системи боротьби з булінгом працівниками проводиться попередня внутрішня оцінка наявних ресурсів для боротьби з даним чинником. При цьому, особливо важливо долучати потенціал виховної

роботи: 1. Включати розділ «Профілактика та протидія насильству та булінгу» до річного плану освітньої роботи. 2. Включити у річний освітній план такі теми часу спілкування з дітьми молодшого шкільного віку: (стереотипи та їх негативний вплив на самопочуття та поведінку людей; конфлікт: ефективні засоби запобігання та подолання конфліктних ситуацій; толерантність - Дискримінація: прояви та засоби уникнення; права дітей; дружба і підтримка; комфортне спілкування).

3. Організувати та забезпечити постійну роботу гуртків та відділів: (медіаторський гурток, тваринний гурток (виховувати толерантне ставлення до тварин, а отже й до інших людей, особливо тих, хто відрізняється від переважної більшості людей, спортивний гурток: бойові мистецтва, карате, сучасна хореографія - виховання вміння працювати в команді, підтримка один одного, толерантність, взаємодопомога, гурток «ЛЕГО-архітектори).

4. Забезпечити успішну роботу закладів учнівського самоврядування, зокрема Шкільної служби порозуміння.

5. Проводити просвітницькі заходи (гуртки, тренінги, спливаючі вікна, фестивалі) (традиційні щорічні європейські фестивалі), тематичні дні, ярмарки (професійні ярмарки, благодійні ярмарки), фотоконкурси («Я і моя домашня тварина») та акції з виховання Толерантність є предметом навчання (збір коштів та теплого одягу для міських притулків для тварин).

6. Структурувати допоміжну інформацію та матеріали: поради практичних психологів та соціальних педагогів, листівки «Усунь булінг», посібник для вчителя «Не смійся з мене. Формування навичок безпечної поведінки дітей», збірка тематичних діалогів «Безпечне навчання», збірка планів освіти «Вирішення конфліктів. Основні навички медіації», «Посібник з боротьби з насильством у школі», брошури, плакати, тощо.

Потенціал самостійності та участі дітей молодшого шкільного віку у системі протидії булінгу слід розкривати в наступному: (розробити алгоритми реагування на випадки булінгу, прийняти правила, забезпечити дотримання прийнятих правил).

Діяльність шкільних служб розуміння допоможуть навчити злагодженій роботі, комунікації, спілкування учнів від молодшого до старшого шкільного віку. У процесі впровадження ефективної роботи служб шкільного розуміння розроблено внутрішній механізм взаємодії учасників навчально-виховного процесу для виявлення випадків булінгу та реагування на них. До складу шкільної служби порозуміння входять 12 учнів-медіаторів, шкільний психолог та вчитель-медіатор, які виконують: (інтерактивні вистави «заняття толерантності» та «вихід завжди є», виставляють лялькові вистави для учнів молодших класів, створюють анонімні поштові скриньки; організують гуртки дружби, поширюють інформаційно-просвітницької діяльність, вдосконалюють автономією учнів щодо формування правил шкільної громади). [7, с. 25]

Для попередження та профілактики булінгу серед учнів початкової школи проводяться ранкові зустрічі на тему «Я досліджую світ», під час яких учні отримують знання про булінг та на прикладі казкових героїв намагаються усвідомити негативні сторони цього явища. В контексті курсу «Я і світ» наголошується на таких аспектах, як етика та цінності; конфлікти та мир навколо себе. Позакласна робота може бути зорієнтована на: (встановленні міжпредметних зв'язків, формуванні правових знань і світогляду, усвідомленні цінності кожної людини, формуванні досвіду та вироблення соціальних правил).

Важливим є створення технічної бази даних для забезпечення формування комунікації, цінностей, правил, партнерських відносин та сприяння функціонуванню системи зворотного зв'язку дітей забезпечується такими методами:

- анкетування; онлайн-опитування на сайті школи; фоторепортаж; відео із подібних активів; опитування думок; провідне коло; виступ перед громадою; скринька довіри.

Для формування нульової толерантності до шкільного булінгу проводяться виховні заходи за темами: «Булінг у дітей: причини, наслідки та

шляхи подолання», «Булінг та кібербулінг», «Життя без насильства», «Булінг і я», «Припиніть агресію!». Протягом тематичних тижнів доповнюється тематичний інформаційний куточок з протидії булінгу та проводиться тематичний гурток вчителів «Як розпізнати булінг на уроці».

Проте, профілактика булінгу не обмежується тематичним тижнем. Ця профілактика проводиться постійно протягом навчального року. Одночасно проводиться робота з педагогами та батьками щодо антибулінгової роботи, що передбачає використання навчальних форм і методів роботи, а також практичні заняття. Основна форма роботи із запобігання щодо булінгу з батьками: організація спільної діяльності батьків, учителів, практичних психологів та соціальних педагогів. Ця робота включає обговорення тем не тільки стосовно виховання, а й прийняття рішень (проведення індивідуальної консультації, у тому числі надання психологічних послуг для допомоги батькам у вирішенні різноманітних проблем сімейного виховання, спілкування учнів, учителів, фахівців психологічної служби освітніх закладів та батьків). [4. с. 37].

Розроблена система заходів та завдань для підготовки молодших школярів протидіяти булінгу складається з III блоків;

I блок – інформаційне забезпечення, в рамках якого проводиться: вхідне та вихідне анкетування учнів та учениць, батьків та педагогів, встановлення інформаційної скриньки для повідомлень про випадки булінгу (цькування) в закладі, оформлення правил поведінки в класах у вигляді наочного стенду, оновлення інформації про профілактику булінгу (цькування) на сайті закладу освіти).

II блок розробленої системи – профілактична робота: проводяться засідання фокус-групи педагогічних працівників із опрацювання системи протидії булінгу, з лідерами учнівського самоврядування та медіаторами шкільної служби порозуміння щодо розробки механізму участі дітей в системі протидії булінгу та системі зворотного зв'язку від дітей щодо випадків булінгу, педагогами-тренерами проводяться тренінги для класних керівників,

медіаторів шкільної служби порозуміння; лідерів батьківської громадськості з кожного класу/групи; персоналу закладу освіти.

Наприклад:

1) Тренінг для педагогічних працівників «Протидія булінгу в закладах освіти» Мета: надати інформацію про булінг як прояв насильства; показати системну роботу і залучення всіх учасників освітнього процесу до протидії булінгу; узагальнити розуміння про місце та можливості педагогів у системі протидії булінгу.

2) Інтерактивне заняття для персоналу закладу освіти «Протидія булінгу» Мета: надати інформацію про булінг, як прояв насильства; опанувати важливість системної роботи і залучення всіх учасників освітнього процесу до протидії булінгу; визначити роль та можливості обслуговуючого персоналу в системі протидії булінгу.

III блок – проведення заходів з протидії булінгу.

Основою цього блоку в розробленій системі є проведення роботи щодо протидії булінгу з працівниками освітнього закладу, учнями та їх батьками, проведення інтерактивних занять з учасниками освітнього процесу (орієнтованих на вихованців/учнів, їхніх батьків, педагогічних працівників та персонал закладу освіти). Метою даних заходів є: надати знання про булінг як прояв насильства; протистояння булінгу; опрацювати механізм реагування та звернення в ситуації булінгу; сформувати розуміння неприпустимості проявів насильства та булінгу в освітньому середовищі; популяризувати ненасильницьку модель поведінки.

Наприклад:

1) Інтерактивне заняття для учнів початкової школи «Стоп булінг».

Мета: діти навчаються розпізнавати ситуації булінгу, запобігати ситуаціям булінгу, опановують правила, які допомагають їм діяти у разі булінгу, вирішувати конфлікти мирним шляхом, формувати розуміння булінгу, як негативний прояв.

2) Заняття для учнів початкової школи «Повага до себе та інших людей».

Мета: формування уяви про те, що життя є найвищою цінністю; бережливо ставитися до себе та інших; вчитися піклуватися одне про одного, викликати довіру між дітьми, вчитися протидіяти насміханням, цькуванню; виховувати почуття власної гідності.

3) Заняття для учнів на основі казкотерапії.

Наприклад: «Робота над казкою Г.К. Андерсена «Гидке каченя»

Мета: вчитися порівнювати, аналізувати події; вправлятися в умінні виділяти головне в тексті, судження; ознайомитися з виразом «цькування», розвивати емпатію, співчуття, повагу до думок інших.

«Читання з передбаченням» за казкою Ірен Роздобудько «Дикі образи дикобраза». Мета: вчитися критично мислити через прогнозування, порівняння, проводити аналіз, оцінку подій; виділяти головне в тексті, висловлювати судження; ознайомити з поняттям «образа», виявляти емпатію, співчуття, повагу до мислення інших.

4) Заняття для школярів «Запобігання булінгу серед дітей. Правила безпечного середовища та поведінки»

Мета: навчатися толерантно спілкуватися, бути відповідальним, безпечно поводитися, розвивати вміння пошуку шляхів виходу зі складних ситуацій; формувати модель доброзичливої поведінки; виховувати почуття емпатії до дитини, яка зазнала насильства; надати відомості про те, куди можна звернутися у разі небезпеки.

5) Інтерактивне заняття для батьків школярів закладу «Протидія булінгу»

Мета: надати інформацію про булінг; роз'яснити системну роботу і залучити усіх учасників освітнього закладу до протидії булінгу; узагальнити розуміння про місце та можливості родини в системі протидії цього явища.

Отже, в процесі реформування системи закладів освіти, проблеми булінгу в шкільному середовищі часто стають перепорою для досягнення мети всебічного розвитку дитини, тож допомога дорослих вкрай потрібна

дітям, особливо якщо дії даного явища можуть завдати серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю учнів.

2.3. Організація, проведення педагогічного експерименту та інтерпретація його результатів

З метою обґрунтування та експериментальної перевірки розробленої у нашому дослідженні методики було проведено педагогічний експеримент. Термін «педагогічний експеримент» походить від латинського слова «experimentum», що означає «проба, дослід». Педагогічний експеримент – це метод дослідження, який полягає у спеціальній організації педагогічної діяльності викладачів і студентів, учителів і учнів, вихователів і вихованців з метою перевірки й обґрунтування наперед розроблених теоретичних припущень, або гіпотез. Якщо гіпотеза знаходить своє підтвердження в педагогічній практиці, дослідник робить відповідні теоретичні узагальнення і висновки [45. С. 106].

У цій роботі було проведено послідовний експеримент, оскільки в ньому аналізу підлягала одна й та ж група, що є контрольною (її початковий стан) і експериментальною (її стан після зміни однієї або декількох характеристик). Тобто до початку експерименту чітко фіксувалися контрольні, факторні та нейтральні характеристики об'єкта. Після цього змінювалися факторні характеристики групи, тобто вступав в дію експериментальний чинник (незалежні змінні), таким чином змінювалися умови функціонування групи і, по закінченню певного заздалегідь визначеного часу, знову вимірювався стан об'єкта з його контрольних характеристик.

Педагогічний експеримент складався з таких етапів:

1. Підготовчого етапу.
2. Реалізаційного (дослідницького) етапу.

3. Етапу аналізу й узагальнення результатів.

У свою чергу реалізаційний або дослідницький етап включав:

- констатувальний експеримент;
- формувальний експеримент.

Отже розпочнемо опис педагогічного експерименту з підготовчого етапу.

Мета експерименту полягала у перевірці ефективності розробленої нами методики щодо підготовки учнів початкових класів протидіяти булінгу в освітньому середовищі.

Завдання експерименту були представлені такими положеннями:

1. Провести апробацію антибулінгової моделі для підготовки молодших школярів.
2. Перевірити ефективність створеної у даній роботі системи завдань для підготовки учнів початкових класів протидіяти булінгу.

Враховуючи завдання цього дослідження, ми висунули таку гіпотезу експерименту: застосування розробленої методики сприятиме ефективній підготовці дітей початкової школи до розпізнавання та протидії булінгу. Експеримент проводився на базі Чернігівської загальноосвітньої школи № 34. В ньому взяли участь 36 учнів 1-В класу початкової школи.

Для проведення експериментального дослідження було розроблено пакет матеріалів.

По-перше, нами було складено тестове завдання для визначення рівня підготовки молодших школярів протидіяти булінгу. З цією метою ми підготували завдання "Розстановка сил". Дітям були роздані анкети з питаннями та запропоновано уважно відповісти на них.

Завдання до вправи було сформульовано таким чином:

- Напиши прізвище учня з ким би ти хотів сидіти за партою?.
- Напиши прізвище того кого в класі ти вважаєш своїм другом?.

Виконання завдання передбачало контроль з боку вчителя та оцінювання відповідей дітей.

По-друге, ми розробили критерії оцінювання рівня підготовки до протидії булінгу в молодших дошкільників. Оцінювання зазначеного рівня відбувалось за такими критеріями:

- достатня поінформованість щодо булінгу;
- доброзичлива поведінка;
- толерантне спілкування;
- вміння протистояти булінгу;
- здатність надати допомогу у ситуації булінгу;

По-третє, нами було створено комплекс інформативних завдань та ігрових вправ для застосування під час виховного заходу. До нього було включено три завдання.

Перше завдання проводиться на етапі інформування дітей щодо булінгу та дає змогу дітям отримати інформацію, що таке булінг і яким він буває.

Друге завдання пов'язується з етапом профілактики, який передбачає формування вмінь протидіяти булінгу на основі ігрових вправ («Це-булінг», «Образ щасливої дитини», («stop-talk-walk»). Ефективність використання цього етапу полягає в тому, що діти мають змогу навчитися протистояти даному негативу, відтворити функції дружньої команди та щасливих дітей.

Третє завдання відноситься до етапу надання допомоги в ситуації булінгу. Його метою є перевірка рівня підготовки дітей надавати допомогу та протистояти чинникам даного явища.

Для об'єктивності оцінювання рівня сформованості в дітей умінь протидіяти булінгу за раніше визначеними критеріями, результати зрізів обчислювалися шляхом визначення коефіцієнту навченості за В.П. Беспалько: $K=a/n$, де a - кількість реально отриманих балів, а n - максимальна кількість балів, яку могли б отримати діти при зразковому виконанні завдання. Виконання завдання вважалось задовільним, якщо K становило не менше 0,6. Наступний етап педагогічного експерименту передбачав проведення констатувального, формувального експериментів.

Під час констатувального експерименту було здійснено діагностику щодо рівня підготовки дітей молодшого шкільного віку протидіяти булінгу. З цією метою ми провели роботу з тестовим завданням «Розстановка сил», описаним вище (ДОДАТОК А).

В ході констатувального експерименту було отримано такі дані: середній коефіцієнт навченості у КГ - 0,76. Однак, ці показники свідчать про необхідність підвищення цього рівня із задовільного до достатнього. Результати передекспериментальних зрізів наведено у таблиці 2.3.1.

Таблиця 2.3.1.

Середні показники коефіцієнта навченості ЕГ групи за результатами передекспериментального зрізу

Група	Середній бал	Середній коефіцієнт навченості, К
КГ	4,7	0,76
Максимальна кількість балів		
	13	1

Результати виконання завдання показали, що: «сидіти поруч за партою» з 36 дітей було згадано 83% прізвищ, деякі з них повторювалися, 16% прізвищ не згадали зовсім. Щодо «кого вважаєш своїм другом», з 36 прізвищ було згадано 69% прізвищ і знову аналогічна ситуація з прізвищами 8% не згадані. Цей метод досліджує комунікацію в класі, хто в класі є неформальним лідером, а від кого відвернулися однолітки. Тобто лідерів в класі чимало, скоріше в першому класі всі лідери, бо ще тільки знайомляться, друзів також. Не згадані прізвища не говорять про те, що з цими однокласниками не товаришують, це говорить про неуважність дітей, зумовлену віковими особливостями, та про те, що їхні погляди щодо товаришування часто змінюються. Більш стійка дружба приходить поступово, також діти можуть бути друзями з садочка. По мірі дорослішання ситуація буде змінюватися через різні характери, силу волі, стосунки в колективі, згуртованість та інше.

Результати передекспериментального зрізу показують, що процес підготовки молодших школярів до протидії булінгу потребує оптимізації.

Формувальний експеримент передбачав проведення експериментального навчання та післяекспериментального зрізу.

Першим завданням під час експериментального навчання було завдання з надання інформації. Його метою було донести до дітей інформацію як виник булінг, про походження слова «булінг», які є його види. (ДОДАТОК В).

Друге завдання пов'язується з етапом профілактики, який передбачає формування вмінь протидіяти булінгу на основі ігрових вправ 1) Гра «Це-булінг» (ДОДАТОК Г Г), 2) Гра («stop-talk-walk») (ДОДАТОК Д), 3) Гра «(Образ щасливої дитини)» (ДОДАТОК Е).

Третє завдання відноситься до етапу надання допомоги в ситуації булінгу. Під час цього виконання цього завдання формуються вміння надавати допомогу та протистояти чинникам даного явища.

Далі ми перейшли до перевірки висунутої нами гіпотези про ефективність використання антибулінгової моделі під час формування навичок протидії булінгу у молодших дошкільників. З цією метою ми проводили експериментальне навчання в ЕГ.

В ЕГ в основу експерименту був покладений розроблений комплекс ігрових вправ для формування навичок протидії. Експериментальне навчання тривало протягом 3 занять.

На першому занятті навчання педагогом класу було проведено бесіду, метою якої стало донести інформаційно, що таке «Булінг» звідки пішла ця назва, який він існує, та чим відрізняється.

На другому занятті діти проходили навчання за рахунок ігрового середовища.

1) Ігрова вправа «Це – Булінг?». Метою даної вправи стало навчити дітей відрізняти типові конфлікти і непорозуміння між друзями або однокласниками.

2) Ігрова вправа за формулою «stop-talk-walk». Метою ігрової вправи є навчання дітей протидіяти за способом «трьом кроків».

3) Ігрова вправа «Образ щасливої дитини». Метою даної вправи є допомога дітям відтворити щасливі миті в житті та поділитися цим з однокласниками, в ситуації дружби, домовленості, поєднує між собою.

Третє заняття відноситься до етапу контролю. Метою контрольного етапу є перевірка рівня підготовки протидії булінгу у нашому дослідженні. Зокрема, під час цього заняття контролюються набуті вміння протидії чинникам даного явища.

Для перевірки результатів експериментального навчання нами було проведено післяекспериментальний зріз.

З цією метою діти виконували такий же тестове завдання «Розстановка сил». Оцінювання результатів відбувалось за тими ж рівнями та критеріями, що і під час передекспериментального зрізу.

Таблиця 2.3.2.

Результати післяекспериментальний зрізів подано у таблиці 2.3.2.

Група	Середній бал	Середній коефіцієнт навченості, К
ЕГ	5,2	0,84

Максимальна кількість балів

	13	1
--	----	---

Етап аналізу й узагальнення результатів полягав в інтерпретації даних експериментального навчання, післяекспериментального зрізу та формулюванні висновків щодо результатів проведення експерименту.

Узагальнюючи результати експериментального дослідження, можемо зауважити, що в ЕГ спостерігається збільшення показників рівня навченості протистояти булінгу у дітей. Враховуючи результати експериментальних зрізів нашого дослідження, можемо стверджувати, що в результаті організованого нами навчання в дітей підвищився рівень оволодіння навичками на 10% та склав 84%. Це стало можливим завдяки тому, що ми під

час навчання використовували ігрові вправи. Порівняємо результати зрізів для більш конкретного висновку.

Таблиця 2.3.3.

Середній показник експериментальних зрізів

Група	Коефіцієнт навченості		
	Перед експериментальний зріз	Після експериментальний зріз	Приріст
ЕГ	4,0	5,2	1,2

Результати порівняльного аналізу результатів передекспериментального та післяекспериментального зрізів, що проходили в експериментальній групі, дозволили нам зробити висновок, щодо ефективності використання антибулінгової моделі під час формування навичок протидії дошкільників, нами було виявлено: середній коефіцієнт успішності у групі склав 0,76% до експерименту та 0,84% після експерименту. Приріст щодо коефіцієнта успішності в експериментальній групі становить 5,2, що засвідчує якісні зміни у навчанні дітей протидіяти булінгу.

Проведена дослідно-експериментальна робота свідчить про те, що заняття з активним використанням ігрової діяльності підвищують рівень розвитку навичок протидіяти булінгу. Порівнюючи середній коефіцієнт навченості ЕГ групи можемо зробити висновок, що висунута на початку дослідження гіпотеза, щодо застосування методики антибулінгової моделі під час навчання дітей молодшого дошкільного віку підтвердилась.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Другий розділ нашої магістерської роботи був присвячений розробленню методики підготовки учнів початкової школи до протидії булінгу в освітньому середовищі: 1) було спроектовано антибулінгову модель; 2) розроблено систему заходів та завдань для підготовки молодших школярів протидіяти булінгу; 3) проведено педагогічний експеримент та проаналізовано його результати.

Так, розроблювана нами модель підготовки учнів до протидії булінгу в початковій школі ґрунтується на принципах системності і комплексності. Принцип системності передбачає, що антибулінгова робота реалізується системно, тобто спрямовується на організацію безпеки дітей у всіх сферах їх життєдіяльності: соціальній, психологічній, фізіологічній, навчально-пізнавальній, дозвільній та триває протягом всього процесу здобуття початкової освіти.

Принцип комплексності зумовлює проведення роботи з усіма учасниками освітнього процесу (діти, педагоги, батьки). Ключова фігура у цьому процесі – педагог, який безпосередньо працює з дітьми.

Антибулінгова модель включає чотири основних етапи: I етап – інформування/просвіта; II етап – профілактика; III етап – надання допомоги в ситуації булінгу; IV етап – моніторинг ефективності антибулінгових заходів.

Першим і найважливішим етапом діяльності в рамках зазначеної моделі є просвіта. Просвітництво - системна діяльність фахівців, націлена на інформування, мотивування, залучення учасників освітнього процесу до активної протидії булінгу.

Другим етапом розробленої моделі є профілактика - це рівень дій, формування навичок, освоєння дієвих, практичних прийомів, що дозволяють створити умови освітнього процесу, при яких ризик виникнення булінгу зведений до нуля.

Третій етап даної моделі – це надання допомоги у ситуації булінгу.

Будь-яка подія – звернення від дітей або батьків з питання булінгу – вимагає негайного детального розгляду ситуації. Мета надання допомоги полягає в тому, щоб звести до мінімуму або повністю виключити практику булінгу в освітньому середовищі.

Четвертим етапом є моніторинг ефективності антибулінгових заходів. Він може бути реалізований у вигляді заповнення карток спостереження поведінки і думки дітей, дорослих, а також організації фізичного простору школи тощо.

Система заходів і завдань підготовки молодших школярів до протидії булінгу в освітньому середовищі була досліджена на основі досвіду Чернігівського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 34 в якій з 2018 року реалізується пілотний проект «Безпечна школа, доброзичлива до дітей».

Основна мета проекту полягає в створенні школи з доброзичливим ставленням до дітей, без принижень. Розроблена система складається з III блоків; I блок – інформаційне забезпечення; II блок розробленої системи – профілактична робота; III блок – проведення заходів в протидії булінгу.

Завершальним етапом розроблення та обґрунтування методики стала організація, проведення педагогічного експерименту та інтерпретація його результатів.

Педагогічний експеримент складався з таких етапів: 1) Підготовчого етапу, 2) Реалізаційного (дослідницького) етапу, 3) Етапу аналізу й узагальнення результатів. Експеримент проводився на основі виконаних вправ та тестів.

Результати порівняльного аналізу передекспериментального та післяекспериментального зрізів, що проходили в експериментальній групі, дозволили нам зробити висновок, щодо ефективності використання антибулінгової моделі під час формування навичок протидії дошкільників, нами було виявлено: середній коефіцієнт успішності у групі склав 0,76% до експерименту та 0,84% після експерименту. Приріст щодо коефіцієнта

успішності в експериментальній групі становить 5,2, що засвідчує якісні зміни у навчанні дітей протидіяти булінгу. Порівнюючи середній коефіцієнт навченості ЕГ групи можемо зробити висновок, що висунута на початку дослідження гіпотеза, щодо ефективності застосування розробленої методики під час навчання дітей молодшого дошкільного віку підтвердилась.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

В сучасному світі проблема булінгу стала доволі розповсюдженим та масовим явищем. В багатьох країнах світу серед підлітків продовжують набувати поширення прояви жорстокості, агресії та психологічного тиску.

В Україні, за різними даними, із булінгом у колі однолітків стикалися близько 67% дітей. Проведене дослідження показало, що прояви булінгу починаються ще з раннього шкільного віку дітей, а саме в освітньому середовищі початкової школи. Наше дослідження дало змогу дослідити проблему підготовки молодших школярів до протидії булінгу і зробити наступні висновки:

1. Теоретичні передумови підготовки молодших школярів до протидії булінгу є основою для вирішення проблеми, якій присвячене наше дослідження. Необхідні передумови для ефективної протидії булінгу визначаються наведеними нижче положеннями.

1.1. За ступенем характеру та природи булінг в освітньому середовищі різний.

Він проявляється як у формі одноразових, так і в вигляді систематичних дій. Ці дії завдають шкоди психічному та фізичному здоров'ю всіх учасників/учасниць цього процесу, а найнебезпечнішим є повторюваність випадків явища в освітньому середовищі.

Визначення поняття «булінг» надається в ст. 173-4 КУпАП та п. 3 ст. 1 Закону України «Про освіту». Булінг (цькування), тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, також із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого(-ої).

Булінг слід розуміти, як соціально негативне явище, здійснення систематичної, обдуманого та образливої поведінки, що проявляється в дії та має суб'єктивні й об'єктивні причини.

Першим кроком до подолання проявів булінгу став Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» від 18.12.2018 р., яким було внесено зміни до таких законодавчих актів України: 1. Закон України «Про освіту». Нормативно-правові акти. [31]. – Закон України «Про освіту»; – Закон України «Про охорону дитинства».

1.2. Аналізуючи праці вчених можна сказати, що за формами та видами булінг є різновекторним. Наприклад, дослідниця Кігічак-Борщевська виокремля фізичний та психологічний види булінгу. О. Паркулаб відстоював схожі погляди і поділяв шкільний булінг на емоційний булінг. Психолог Е. Маллібруда виділяє дві форми булінгу – прихований і показовий. Т.П. Цюман, Н.І. Бойчук описують наступні види та форми булінгу, які притаманні учням початкової школи: Фізичний: – штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси. Воно буває безпосереднім та опосередкованим; вербальне та невербальне ображення: учень може докучати передражнювати, глузувати, насміхатися, соромити, поширювати наклепи, тощо. Психологічний тиск – учень або декілька учнів можуть словесно обзивати та погрожувати іншим, принижувати, переслідувати, залякувати, від чого у постраждалої особи виникає побоювання за свою безпеку, спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе. Економічний булінг – крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей ображеного, вимагання грошей. Кібербулінг додається до класифікацій як нова форма булінгу. Образник сприймає надсилання образливих приватних повідомлень природним з використанням нових інформаційно-комунікаційних технологій (Інтернет, мобільні телефони). Поводження через Інтернет дозволяє зловмиснику залишатися анонімним. За суб'єктивним складом образи поділяються на індивідуальні та колективні (облога). За методом булінгу він поділяється на

прямий та непрямий. За критерієм мети та змісту булінг ділиться на простий булінг та хейзинг (сучасна альтернатива ритуалу ініціації в певну девіантну групу, яка існує в закритих інтернатних закладах освіти). За характером скоєних дій шкільне булінг поділяється на фізичний, психологічний та економічний.

1.3. Підготовка молодших школярів протидіяти булінгу відбувається у трьох напрямках: 1) через співпрацю з батьками для створення сприятливого сімейного середовища для розвитку дітей; 2) за допомогою професійної психологічної допомоги в школах; 3) шляхом реалізації освітньої діяльності, яка забезпечує участь молодших школярів в інформаційних та профілактичних заходах щодо булінгу.

Реалізація програми запобігання булінгу повинна бути спрямована на сім'ї, школі (дітей та вчителів) та інших соціальних установ. Невід'ємною частиною профілактики булінгу над дітьми молодшого шкільного віку є робота, організована спеціально з батьками. Основна увага полягає у створенні для них умов для розвитку ефективної взаємодії та навичок спілкування з дітьми.

Щодо професійної психологічної допомоги в школах то її завданням з попередження дитячого шкільного булінгу є: вчити молодших школярів висловлювати гнів та альтернативні реакції на негативні ситуації соціально прийнятним способом; вчити дітей навичкам контролювати та керувати своїм гнівом (навички саморегуляції); формувати конструктивну поведінку та основи спілкування учнів у проблемних ситуаціях; усунути надмірне емоційне напруження, особисту та шкільну тривогу за допомогою техніки релаксації; розвивати позитивну самооцінку; формування здатності усвідомлювати власний емоційний світ та почуття інших, розвиток ціннісного смислового поля.

Для ефективної профілактики булінгу в закладах освіти слід розробляти план заходів на основі нормативно-правового та інформаційного забезпечення

попередження булінгу; робота з працівниками школи; робота з учнями; робота з батьками; моніторинг освітнього середовища закладу освіти.

З навчальної діяльності в межах нашого дослідження проводилося навчання до протидії булінгу в різних формах: класні уроки та позакласні заходи, тренінги, ігри, інформаційні акції тощо.

2. Розроблена нами методика дозволяє практично вирішити проблему підготовки молодших школярів до протидії булінгу в освітньому середовищі.

2.1. Для ефективної протидії булінгу в початковій школі нами була розроблена антибулінгова модель підготовки школярів, в структуру моделі входить чотири основних етапи: інформування/просвіта; профілактика; надання допомоги в ситуації булінгу; моніторинг ефективності антибулінгових заходів.

Просвітництво направлено на допомогу в усвідомленні особистісної гідності і недоторканності. Завжди добре працюють недирективні методи освіти – класні та позакласні заходи, такі як-от: уроки - стоп булінг, уроки про дружні стосунки між школярами, читання книг, казкотерапія, перегляд фільмів, мультфільмів, навіть популярних роликів щодо даного явища.

На етапі формування профілактики відбувається спеціалізоване навчання педагогів в форматі інтерактивних тренінгів офлайн і онлайн, обмін досвідом між ними і впровадження практичних навичок в навчальне середовище вчителя та учнів.

На третьому етапі даної моделі, а саме надання допомоги у ситуації булінгу, ми пропонуємо чіткий алгоритм дій щодо реагування на випадок булінгу: 1) сигнал про передбачуваний факт булінгу; 2) проведення консилиуму педагогів якщо є факт підтвердження випадку; 3) розмова з дітьми, постраждалими від цькування, надання допомоги і підтримки; 4) зустрічі з батьками постраждалої дитини; 5) співбесіди з дітьми-кривдниками, надання допомоги; 6) зустрічі з батьками дітей-кривдників; 7) загальна зустріч батьків дітей-потерпілих і дітей-агресорів (в разі необхідності); 8) організація

допомоги силами учнів-свідків цькування; 9) надання допомоги та підтримки батькам. Обговорення ситуації булінгу в класі з батьками на батьківських зборах; 10) перехід в інший клас або школу (у виняткових випадках).

Етап з моніторингу ефективності антибулінгових заходів може бути реалізований у вигляді заповнення карток спостереження поведінки і думки дітей, дорослих, а також організації фізичного простору школи, через аналіз навчальних документів та спеціально розроблених контрольних переліків щодо відстеження фактів агресивної поведінки конкретних дітей.

2.2. Система заходів та завдань для підготовки молодших школярів протидіяти булінгу була розглянута на основі досвіду Чернігівського закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів № 34. З 2018 року в названому закладі реалізується пілотний проект «Безпечна школа, доброзичлива до дітей». Основна мета проекту полягає в створенні школи з доброзичливим ставленням до дітей, без принижень. Система заходів та завдань для підготовки молодших школярів протидії булінгу складається з ІІІ блоків (І блок – інформаційне забезпечення, ІІ блок розробленої системи – профілактична робота, ІІІ блок – проведення заходів з протидії булінгу).

2.3. Проведена дослідно-експериментальна робота свідчить про те, що заняття з активним використанням ігрової діяльності підвищують рівень розвитку навичок протидіяти булінгу. Середній коефіцієнт навченості ЕГ завдяки іграм зріс на 10%, а приріст щодо коефіцієнта успішності в експериментальній групі становить 5,2, що засвідчує якісні зміни у навчанні дітей протидіяти булінгу. Тому висунута на початку дослідження гіпотеза, щодо застосування методики антибулінгової моделі під час навчання дітей молодшого дошкільного віку підтвердилась та є ефективною і неодмінно важливим напрямком у вихованні культури зростаючого молодого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абсалямова К. З., Луценко О.Л. Булінг у середовищі молодшої школи соціально-психологічні й особистісні аспекти. Вісник Харківського національного університету. 2013. № 104. С. 216-222.
2. Андрєєва М. О. Формування толерантності учнів початкової школи у інклюзивному навчальному закладі. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2013. Вип. 39(2). С. 36-41.
3. Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. та ін. – Київ.: Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник. 2020. С. 40-75.
4. Андрєєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід. Методичний посібник. Київ.: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.
5. А. Бизяев, Н. Емельянова, Е. Селенина «Как внедрить антибуллинговую модель в школу. Опыт практика Пермского края» В. Кожарска. Пермь: «Вектор», 2020. 72 с.
6. Балакірєва О. Насильство та булінг в освітньому середовищі. Результати соціологічного дослідження «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді (HBSC)». 2018. 35 с.
7. Булінг: усвідомлення проблеми та визначення векторів її вирішення: методичні рекомендації Муліка К.М., Чарченко П.С. – Електронне видання. – Полтава: ПОІППО, 2020. – 45 с. – Доступ: <http://poippo.pl.ua/nml/elektronni-vydannia-poippo>.
8. Барліт А.Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. Горизонти освіти. 2012. №2. С. 44-46.
9. Безпальча Р. Шляхи мирного розв'язання конфліктів у школі. 2012.

10. Бовть О.Б. Причини агресивної поведінки дітей молодшого шкільного віку. Педагогіка і психологія. 1997. № 1. С. 94-100.
11. Болюк З. А. Булінг, або Шкільне цькування: виклики та протидія. Безпека життєдіяльності. 2018. № 11. С. 29-30.
12. Боришевський М.Й. Виховання самоконтролю в поведінці учнів початкових класів. Київ: Радянська школа, 1980. 144 с.
13. Бугайчук А. «Безпечна школа» як захистити учнів від цькування та насилля? Директор школи. Шкільний світ: журн. 2018. № 9. С. 10-15.
14. Бужина І. В. Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до формування гуманістичних відносин молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ., 2005. 43 с.
15. Булінг в українських школах. Дослідження UNICEF Ukraine. Директор школи. 017. січ. (№ 1/2). 711 с.
16. Бутовская М.Л. Буллинг как социокультурный феномен и его связь с чертами личности у младших школьников. Этнографическое обозрение. 2012. № 5. С. 139-152.
17. Войцях Т.В. Запобігання дитячій жорстокості. Київ.: Ред. загальнопед. Газет. 2013. 120 с.
18. Володько В. М. Основні компоненти загальнопедагогічної підготовки майбутнього вчителя. Проблеми сучасної педагогічної освіти, Київ., 2001. Вип. 3. (Педагогіка і психологія). С. 25-42.
19. Воронцова Е. Безпечна школа: як захистити учнів від загроз Школа. 2018. № 6. С. 18-41.
20. Воронцова Е. Програма «Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти». 2018. № 3. С. 25-38.
21. Губко А.А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен А.А. Губко Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 46-50. [електроний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/VchdpuPH_2013_114_12.pdf.

22. Джеджера К.В. Духовний розвиток особистості майбутнього фахівця як проблема професійної підготовки [Електронний ресурс] Український науковий журнал «Освіта регіону». 2010. № 1. Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/188>

23. Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції за заг. ред. проф. О. Кікінежді. Тернопіль: Стереарт, 2014. 802 с.

24. Дрокіна А.С. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до професійної діяльності Духовність особистості: методологія, теорія і практика, 2016. № 5 (74). С. 67-76.

25. Дубровська Л.О., Дубровський В.Л. До питання підготовки майбутніх вчителів початкової школи у ЗВО Молодий вчений, травень 2019. № 5,2. 52-57.

26. Закон України «Зміни до деяких законодавчих актів про боротьбу з булінгом (переслідуванням) в Україні» № 2657-VIII від 18.12.2018 [Електронний ресурс].

27. Закон України Про освіту [Електронний ресурс].

28. Ільман В. Деякі аспекти вдосконалення професійної підготовки вчителя початкової школи: сучасні тенденції. Рідна школа. 2011. №1-2. С. 30-37.

29. Калита Н. Підготовка вчителя початкової школи в контексті сучасних освітніх парадигм Актуальні питання гуманітарних наук, 2015. Вип.14, С. 265-269.

30. Кириченко В. Шкільний булінг: Причини, наслідки, протидія Управління освітою. 2018. № 12. С. 664.

31. Кігічак-Борщевська А. Булінг у школах, як чинник психічного нездоров'я Школа. 2018. № 6. С. 816.

32. Крамаренко А. М. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до гуманізації педагогічного процесу: дис. канд. пед. наук: Бердянськ., 2006. 254 с.

33. Кудусова А. Ш. Формування гуманістичної спрямованості майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. «Теорія і методика професійної освіти», Київ., 2005. 21 с.

34. Луценко О. Л. «Булінг по-дорослому»: психологічні особливості жертв цькування у педагогічному середовищі. Практична психологія та соціальна робота., 2013. № 11. С. 43-49.

35. Малкіна-Пих І. Г. Психологічна допомога в кризових ситуаціях. М.: Изд-во Ексмо, 2005. 960 с.

36. Мартиненко С. М. Система підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2009. 47 с.

37. Матус Р. Булінг у школі: як запобігти трагедії. Сучасна школа України. 2017. берез. (№ 3). С. 15-22.

38. Миськевич Т. Регулювання проблеми булінгу на законодавчому рівні: перші кроки України та світовий досвід. Громадська думка про правотворення: інформаційноаналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів. Дод. до журн. «Україна: події, факти, коментарі» гол. ред. В. Горовий. 2019, січень. № 1(166). Моніторинг якості початкової освіти: учнівські анкети.

39. Найдьонова Л.А., Букіна Ю.О., Григоровська Л.В., Дятел Н.Л. МОДУЛЬ 3 Діагностика булінгу (цькування) в закладі освіти. С.52.

40. Навчально-методичний посібник «Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі. Київ: Huss, 2011. 96 с.

41. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja Під заг. ред. Бібік Н.М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

42. Олєфіренко Н. В. Модернізація підготовки сучасного вчителя початкової школи в умовах інформатизації освіти Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер.: Психолого-педагогічні науки. 2013. № 3. С. 144-148.

43. Паркулаб О.Г. Психологічні чинники схильності до булінгу в дітей молодшого шкільного віку. Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 25-26 липня 2014 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014. С.24-28.

44. Пащенко Д. І. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до гуманістичного виховання учнів: дис. д-ра пед. наук: Київ., 2006. 466 с.

45. Пеньковська Н.М. Групова психокорекція у роботі з молодшими школярами (психологічний супровід особистісного становлення молодших школярів): метод. посіб. для студ. вищ. навч. пед. закл. Тернопіль: ТНПУ, 2007. 118 с.

46. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти. Київ.: СПД «Цудиневич Т.»., 2007. 204 с.

47. Савченко О.Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. Початкова школа., 2001. № 7. С. 1-4.

48. Садовая В. В. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя начальной школы в информационно-образовательной среде КПЖ. 2013. № 2 (97). С. 27-32.

49. Сидоренко О.Б. Самооцінка як фактор психічного здоров'я та емоційного благополуччя молодшого школяра. Актуальні проблеми збереження психологічного здоров'я підростаючого покоління: матеріали Всеукраїнських психолого-педагогічних Демиденківських читань. Бердянськ: БДПУ, 2013. С. 43-45.

50. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. 2015. № 1. С. 169-173.

51. Слесь Г. Насильство серед учнів. Як його уникнути чи як йому протидіяти?. Педагогічна майстерня. 2019. № 2. С. 30-35.

52. Сорочан Т.М. Учитель нової школи. Підготовка тренерів для навчання вчителів нової української школи., Газета «Управління освітою». 2018. № 3. С. 22-28.

53. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу. Український інститут дослідження екстремізму. URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-bulding.pdf>

54. Сидоренко Н. Емапітя і творчість у спілкуванні молодших підлітків. Вкладка. Н. Сидоренко Психолог. – 2009. – № 40 (376). – 40 с.

55. Теличко Н.В. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до гуманізації педагогічного процесу. Вісник Національного університету оборони України, 2013. № 4 (35). С. 146-150.

56. Федан Т.В. Запобігання булінгу серед учнів молодшого шкільного віку Вісник НУ «ЧК» імені Т.Г. Шевченка, 2019. № 2(158) С. 167-171.

57. Федорчук В.М. Розвиток комунікативної компетентності викладача: соціально-психологічний тренінг. Кам'янецьПодільський Абетка, 2004. 240 с.

58. Фразер Д. Булінг: звичайне явище, що руйнує психіку. Педагогічна майстерня., 2015. № 11. С. 18-24.

59. Хомич Л.О. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів в умовах зміни цінностей суспільства. Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського. Вип. 1.30. Педагогічні науки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/2_4.pdf

60. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. за заг. ред. Цюман Т. П. Український фонд «Благополуччя дітей» Київ, 2018. 56 с. URL:

61. Чобітько М.Г. Теоретико-методологічні засади особистісно орієнтованої професійної підготовки майбутніх вчителів: Автореф. дис. д-ра пед. наук Київ., 2007. 43с.

62. Шевченко О. О. Що таке булінг? Профілактика виникнення та подолання проявів булінгу в дитячому середовищі (тренінгові заняття для

класних керівників). О. О. Шевченко. Виховна робота в школі. 2016. № 6. С. 48-54.

63. Щербак І. В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання учнів початкової школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» Черкаси., 2010. 22 с.

64. Яценко Т.С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися: кн. для учителя. Київ.: Освіта, 1993. 208 с.

65. Сидоренко Н. Емапітія і творчість у спілкуванні молодших підлітків. Вкладка. Н. Сидоренко. Психолог. – 2009. – № 40 (376). – 40 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Тест «Метод розстановки сил»

Мета: Дослідити комунікацію в класі на основі результатів тесту, зрозуміти хто із ким з учнів в класі не хоче спілкуватися (бо жоден його не записав), хто є другом, а хто неформальний лідер.

За проханням педагога учні класу, кожен на аркуші паперу пише прізвища однокласників, з яким би він хотів сидіти поруч і прізвище тих однокласників кого вважає своїм другом.

Проводиться аналіз.

ДОДАТОК Б

Таблиця 2.3.1.

Середні показники коефіцієнта навченості ЕГ групи за результатами
передекспериментального зрізу

Група	Середній бал	Середній коефіцієнт навченості, К
КГ	4,7	0,76
Максимальна кількість балів		
	13	1

Таблиця 2.3.2.

Результати післяекспериментальний зрізів подано у таблиці 2.3.2.

Група	Середній бал	Середній коефіцієнт навченості, К
ЕГ	5,2	0,84
Максимальна кількість балів		
	13	1

Таблиця 2.3.3.

Середній показник експериментальних зрізів

Група	Коефіцієнт навченості		
	Перед експериментальний зріз	Після експериментальний зріз	Приріст
ЕГ	4,0	5,2	1,2

ДОДАТОК В

Інформаційна бесіда педагога з учнями про те, що таке «Булінг».

Мета: Ознайомити учнів про те, що таке булінг, яким він буває та його виникнення, ситуації.

Проведення бесіди:

Булінг – це агресивна і вкрай неприємна свідома поведінка однієї дитини або групи дітей стосовно іншої дитини, що супроводжується фізичним і психологічним тиском.

Слово «Булінг» прийшло до нас із англomовних країн, де словом «bully» називають хулігана, забіяку, задираку, тобто людину, яка поводить себе недобре, ображає інших. В Україні 7 з 10 дітей стикається з булінгом в тих чи інших проявах (були жертвою або свідком).

За видами булінг теж різний: *Є - фізичний* (завдання ударів, штовхання, ошкодження або крадіжка особистих речей), *психологічний* (обзивання, глузування або висловлювання, якими ображається стать, раса або національність, виключення інших із групи, розповсюдження пліток або чуток), *кібербулінг* (новий вид булінгу, який виник з приходом в наше життя соціальних мереж: образливі повідомлення з погрозами, відредаговані фотографії, блокування акаунтів, навіть шантаж).

Батькам та друзям складно зрозуміти, що їх діти чи товариші стали жертвами булінгу, адже зазвичай вони нікому не розказують їх про свою проблему. Більшість жертв булінгу – це скромні діти, що бояться говорити про свої хвилювання. То треба придивитися до зовнішніх ознак поведінки дитини: (надсилання електронних листів та повідомлення з погрозами, публікація образливих контентів на сторінках в соц. мережах, іграшки та особисті речі поламані та зіпсовані, одяг, зошити та підручники часто брудні та розірвані, можна побачити синці і подряпини на тілі або жувальну гумку в волоссі). Булінгу може зазнати будь-яка дитина у школі, та жодна не заслуговує на таке ставлення. Допомогти дитинці інколи досить просто.

Перше потрібно не стояти дивлячись як все відбувається, а не підтримувати тих, хто принижує. Ставлення має бути таким, щоб ініціатори булінгу відчули, що ти не погоджуєшся. Над кимось насміхаються, допоможи, покажи свою підтримку, скажи, що він чи вона не заслуговує на таке ставлення. Дітки яких ображають, часто почуваються самотніми — тож треба дати зрозуміти, що вони не одні. Отже, ви дізналися про булінг, визначили його ознаки так як він виникає.

ДОДАТОК Г

Мета: навчити дітей розуміти ситуацію, вміти виявляти відмінність непорозуміння в дії чи виникнення конфлікту оскільки одна і та ж інформація сприймається дітьми по-різному.

Проведення гри:

Гра «Це – Булінг?». У ході гри діти вчаться відрізнити дружні піддражнювання від булінгу. Учням роздаються склеєні смайлики. Жовтий смайл – не булінг. Червоний – булінг. Педагог зачитує ситуації, учні показують відповідний смайлик (булінг чи не булінг). Педагог підсумовує та дає зрозуміти, що булінг суттєво відрізняється від типових конфліктів і непорозумінь між друзями або однокласниками.

ДОДАТОК Д

Ігрова вправа «Образ щасливої дитини».

Мета: навчити учнів відтворити щасливі миті в житті та поділитися цим з однокласниками, зміцнювати дружбу, поєднання між собою.

На парті в кожного учня: фарби, папір, пензлики. Педагог пропонує намалювати пензлями образ щасливої дитини, потім розповісти чому вона щаслива, пригадуючи набуті знання (за яких обставин дитина може бути щасливою?). Обговорення результатів роботи у колі.

ДОДАТОК Е

Гра - Формула «stop-talk-walk».

Мета: учити дітей розуміти власні вміння щодо протидії булінгу, виявляти спостережливість, самоконтроль, аналізувати ситуації, застосовувати на практиці; виховувати оптимістичний погляд на життя, знизити емоційне напруження.

Педагог обирає пару для участі, ділить ролі (агресор і жертва) і зачитує класу правила). І так, формула «stop-talk-walk» дуже проста. «Коли булі починає провокувати конфлікт або розпалювати ворожнечу, потрібно виконати три простих кроки»:

STOP: Зберігайте спокій! Ввічливо зупиніть кривдника, намагайтесь уникнути сварки. Ні в якому разі не вступайте з ним в бійку.

TALK: Говоріть спокійно і впевнено, покажіть силу духу. Зазначте прямо, що вам не подобається подібне ставлення до себе, і ви не збираєтесь цього терпіти. Повідомте агресора, якщо він не припинить свою поведінку, ви будете змушені повідомити дорослим (вчителям, батькам).

WALK: Якщо є можливість, зробіть вигляд, що вам байдуже і йдіть геть. (діти починають працювати з формулою: одна вигадує ситуацію і починає зачіпати іншу, в той час як інша з допомогою доповідача спокійно і ввічливо відповідає згідно з формулою. Потім вони міняються ролями і повторюють гру).

Підсумки. Ми з вами з'ясували, що таке булінг його ознаки, і як діяти в ситуації булінгу. Не треба соромитися зізнатися іншим, ви можете сказати про це друзі, вчителю, батькам, всім кому ви довіряєте. Ви маєте знати, що булінг то не є круто. Зовсім не круто! Було б набагато ліпше, якби люди замість булінгу робили щось добре один для одного.

ДОДАТОК Ж

Виховна година «Дружба в школі»

Мета. Розширити, поглибити поняття дружби як важливого показника вихованості учнів; виховувати в учнів поняття ставлення до товаришів з повагою; вміння бачити хиби у своїй поведінці та виправляти їх. Обладнання. Вислови про дружбу. Відео-роліки.

Хід заняття

Класний керівник. Добрий день! Дорогі діти, сьогодні у нас година спілкування з теми «Про дружбу». Дружба - взаємини між людьми, які народжуються, міцніють на основі спільного навчання, інтересів та уподобань.

А зараз послухайте вислови: «Справжні друзі нічого не вимагають один від одного в ім'я дружби, а роблять один для одного, що можуть». «Боязкий друг страшніший за ворога, бо ворога побоюєшся, а на друга покладаєшся». «У дружби багато крил, а закон у неї один - вірність». «Дружба закінчується там, де починається недовіра».

Звернемося до висловів про дружбу і перечитаємо їх.

Товариськість та дружба дуже важливі показники вихованості учнів. В поведінці учнів багато спільного, але є й відмінність. У колективі треба бути скромним, жити пліч-о-пліч з тими, хто не акцентує уваги на невдачах інших, не хизується своїми успіхами, престижними речами тощо. Культуру взаємин доброзичливе ставлення до товаришів, сумлінне, точне, своєчасне виконання доручень. Неприпустимі в класі образливі прізвиська - обзивалки, непристойні жарти щодо дружби хлопчиків і дівчат.

Класний керівник. У мене в руках «Конверт дружніх питань».

Це дружнє запрошення до обговорення питань поведінки та відносин. Давайте поглянемо, які випробування чекають нас.

Завдання 1 для дівчаток.

«Опис однієї з дівчаток в класі. Як знайти подругу?»

«Можливо, я чогось просто не розумію - інакше чому в мене не складається з подружками?».

1) Спочатку я дружила з Ірою. Вона наче хороша дівчина - не скряга, все тобі щиро розповість, тільки лінькувата! Та Іра на мене своїми лінощами погано впливала. Ми з нею не сварилися, просто розійшлися».

2)Тоді я стала товаришувати з Марійкою з паралельного класу. Яюсь їй дещо розповіла про Іру. Ніякого чесного слова, щоб про це мовчати, що це таємниця, я з неї не брала. Адже і так зрозуміло: подруга подрузі каже, а далі - мовчанка. Хіба ні? Ну, а язиката Марійка роздзвонила по всій школі. Добре, що Іринка лінива, та вона не стала розбиратися, а якби на її місці інша була, хоч би я сама, ніколи б так не залишила! Звісно, після цього випадку я з Марійкою не розмовляю. Вона до мене підлизується, але я вирішила: з мене досить! Я зовсім розгубилась пише дівчинка, не знаю, як бути далі?». На цьому лист закінчувався.

Запитання для вас дітки: Порадьте, як знайти подругу?. Яка справжня подруга?. Що можете сказати ви про своїх подруг?».

Завдання 2.

Валя і Сергій - друзі, вирости в одному дворі, разом ходять до школи. Та трапилася з ними пригода. Був ранок, надворі лежав сніг, вони, йшли до школи. Неподалік від школи зустріли знайомого. Він привітався до Валі і Сергія. Певне знайомий звернув увагу на хлопчика й дівчинку, бо спочатку він уповільнив ходу, потім по дружньому всміхнувся і нарешті сказав: - Вибачте, друзі! Мені здається, у Валі замерзли руки. Якщо ви дозволите, я донесу портфель. І перш ніж Валя і Сергій зрозуміли, що й до чого, хлопчик узяв із рук дівчинки портфель і пішов поруч. Всю дорогу до школи він говорив весело й дотепно. А перед самими дверима віддав Валі портфель Сергію та пішов собі далі по своїм справам. На тому б і ладно, але наступного ранку коли вони знову йшли до школи, Валя зупинилася і серйозно сказала: (У мене змерзли руки. Візьміть портфель! І Сергій, покліпавши очима, взяв портфель).

З того дня ця гра повторювалась багато разів. Та ось одного дня перед самими дверима школи Валя і Сергій стикнулися з Сашею та Богданом з іншого класу. Хм! Сказав Саша. Гляньте на них. Сергій, ти що? Чи вона хвора? Чи, може, ти віслук? І давай сміятися. Ви тільки гляньте, червоний, як буряк. А Сергій справді знітився і зашарівся аж до вух. Але виручила хлопця Валя. Наче нічого й не сталося, вона прямо-таки королівським тоном сказала: Прощу, сер, не звертайте уваги на цих погано вихованих людей. Ми запізнюємося. І Сергій раптом згадав того веселого знайомого і подумав: «Ні, він би в таку мить нізащо не віддав би портфель Валі». У Сергія заговорили впертість, чоловіча гордість, упевненість. Він рішуче ступив уперед, відчинив шкільні двері, пропустив Валю і назло Саші та Богдану. Дякую, сказала Валя й одразу прожогом кинулася в клас. Відтоді Сергій щодня носить портфель Валі до школи, щодня допомагає зняти пальто, і ніякі дразнілки хлопців не можуть змусити його відступитися. От і вся історія».

Нічого хитрого в ній нема. І мораль проста, як два помножити на два: хлопці (майбутні чоловіки), поважайте дівчат (майбутніх жінок)!

Давайте пригадаємо, які ви знаєте прислів'я та приказки з даної теми. «Дерево міцне корінням, людина – друзями». «Друга шукай, а знайдеш - тримай». «Людина без друзів, що дерево без коріння». «Дружба - найбільший скарб». «Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже». «Дружба та братство - дорожче багатства». « З ким поведешся, від того й наберешся». «Громада - великий чоловік». «Дружній череді й вовк не страшний». «В гурті й пісня в лад іде».

Класний керівник!

Культура поведінки - результат великої роботи із самовиховання, вимогливого ставлення до себе.

На прикладах із життя класного колективу підтверджується, що там, де порядок, організованість, дисципліна, більше корисних, захоплюючих справ, міцніша дружба, цікавіше життя.

А тепер давайте відкриємо «Скарбничку загальнолюдської мудрості».

1-й учень. «Дружба - це святе слово, святе почуття, яке можливе тільки на основі взаємоповаги. В усі часи вважалось великою цінністю мати друга».

2-й учень. «Другом ми називаємо того, кому довіряємо». «Де немає повної відвертості, не може бути й дружби». «У всіх людей, які нас оточують, є певні недоліки». «Хто хоче мати друга без недоліків, той залишається без друзів». Ось чому не може бути міцної дружби без того, щоб люди пробачали один одному. Іноді в стосунках виникають непорозуміння, які можна подолати тільки разом.

3-й учень. «Найміцніша дружба зав'язується в тяжку годину випробувань». «Вірність друга потрібна не тільки в радості». «В біді вона просто необхідна». «Справжній друг, який віддає частку свого серця, силу почуття, вартий того, щоб його цінували і берегли».

Класний керівник. Тож, дорогі учні сподіваюсь ми зуміли поглянути на те, що нас найбільше хвилює в колективі. Ми змінюємось, дорослішаємо, набираємось життєвого досвіду, дружба залишається з нами, цінуємо її.
Урок закінчився.